

Sámiis

NUVTTÁ

Sámi čálakultuvrralaš áigečála ■ Nr. 40 Ođđajagemánnu 2025

BORSSAS BISSUI

MÁRET SÁRÁ

**LAIBE, LAIBATZHIAM –
BRØD, MIT LILLE BRØD!**

JUSSI YLIKOSKI

**LEAGO MIS KULTUVA
VAI SERVODAT?**

RAUNA KUOKKANEN

**ARCTIC HIGHWAY –
ČÁJÁHUS SANTA FE-
GÁVPOGIS**

HARALD GASKI

Girjeárvoštallan:
SIIDDAID SÁPMI
DIEÐALAŠVUOHTA JA
VUOIŇJALAŠVUOHTA
SALLALAGAIÐ

KATRI SOMBY

SÁMIS Nr. 40

NJUNUŠČÁLUS

3 Dearvuodat doaimmahusas
HARALD GASKI, JOHN T. SOLBAKK

ARTIHKKALAT

4 Ehtalaš bálggesčuovga
sámiide guoski dutkamii
RAUNA KUOKKANEN

8 Borssas bissui
MÁRET SÁRÁ

14 Moadde sámegeiel báikenama
AAGE SOLBAKK

18 Laibe, laibatzhiam –
Brød, mit lille Brød!
JUSSI YLIKOSKI

26 Jessie Kleemann
JORUNN EIKJOK

34 Leago mis kultuvra vai servodat?
RAUNA KUOKKANEN

38 Arctic Highway –
čájáhus Šanta Fe-gávopogis
HARALD GASKI

42 Frislánda mátkki birra
JOHAN KLEMET KALSTAD

44 Girjeárvoštallan: SIIDDAID SÁPMI
Dieđalašvuohta ja vuoinjalaš-
vuohta sallalagaid
KATRI SOMBY

HEIDI EINARSEN

Jođi lea buoret go oru

JOĐI LEA BUORET GO ORU sátnevádjasis ii leat dušše fysalaš mearkkašupmi. Dan sáhtta maid dulkot siskáldas *mátkin* mii lea dakkár mielladilis mas iešalddis mátki, iige dan loahppa, lea ulbmil. Jođedettiin váidot dáhpáhusat ja mii sáhttit daidda álkibun gávdnat vuogas čovdosiid ja oaidnit daid maidáa eará geahččanguovllus. Ovtta láhkai sáhttit dadjat ahte mii eat olle mátkki lohppii, muhto

mii juksat muhtin duohtavuhtii dahje dohkkeheapmái. Mii geahččalat gávdnat iežamet diehtomiela guoros dielkkuid ja duokjat daid. Mátkkošteaddji fuomáša jođedettiin gielas ja ovddida dakko bokte iežas jurddagiela ja reflekšuvnna. Buot leat jođus, sihke máilbmi, áigi ja mii ieža. Buot rievdá ja ii mihkkege šatta nu mo lei. Jođi lea buoret go oru.

Sámi čálakultuvrralaš áigečála, man ČálliidLágádus almmuha Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiid-searvvi (SFS) ovddas.

Dán nummira doaimmahus

Harald Gaski
John T. Solbakk

Ruhtadeaddjit

Norgga Sámediggi, ČálliidLágádus ja SFS.

Sámis artiikkaliid ja govaid ii oaččo almmuheaddji, čálli dahje govvideaddji lobi haga almmuhit.

Gráfalaš bargu

Studio Borga, Ohcejohka/Utsjoki

Olgošgovva

GenAllmage

Deaddilan

Dardedze Holografija, Latvia

Sámis lea nuvtá. Dan sáhhtá maiddá dirgot almmuheaddji neahttagirjegávppi bokte.

www.lagadus.org

Sámis artiikkaliid sáhhtá maiddá lohkat dás

www.samifaga.org

Dearvuodat doaimmahusas

Gii livččii galgan jáhkkit ahte ná mánnga nummira vejjiimet doaimmahit *Sámis*-magasiinnas go álggiimet 2005. Suoidnemánus lea 20 jagi áigi dassá go vuosttas nummir *Sámis* magariinnas ilmmai. Dan guovttelot jagis leat lágiduvvon guokte nummira jáhkái.

Mii leat ilus áigečállaga ovddas, ja buot dan doarjaga ovddas maid leat ožžon – erenoamážit lohkkiiin, muhto maiddá Sámedikkis ja Sámi fágagirječálliid ja jorgaleaddjiid searvvis (SFS). Mii leat gal eanet go moddii nimmoran go Sámediggi leamaš nu skuortnjas minguin ahte ii leat addán dan mađe doarjaga ahte livččii sáhhtit virgádit doaimmaheaddji stuorát virgeprosentii go dál, muhto mii han leat birgen go ČálliidLágádus ruhtada nuppi doaimmaheaddji. SFS lea bidjan ruđa sámi čálakultuvrra ovddidepmái *Sámis* magariinna bokte.

Mii leimmet gal duođaid vuordán veaháš stuorát beroštumi Sámedikki beales min áidna sámegeielat áigečállagii ollesolbmuid várás. *Sámis* lea sihke populáradieđalaš ja fágagirjjálaš. Mii eat heaitte muittuheames min politiikkáriidda ahte livččii lean vuogas jus sii vikkašedje heivehit buorebut oktii retorihkka ja praksisa – ahte eai dušše hála ahte sii áigot doarjut sámegeiela ovddideami, muhto ahte duođas ge dagašedje dan omd. dakko bokte ahte doalahit sámi čálakultuvrra eallin. Dálá sámepolitihkas lea deaddu sirdásan sámegeiela ovddideames dasa ahte eanet olbmot galggašedje dan oahppat hállat. Ođđa hállit leat dehalaččat, muhto daid vuoruheapmi ii berrešii dattetge mearkkašit ahte ealli giela nannen vajálduvvo. Buot sámegeielat leat rašis dilis, ja erenoamážit čállon giellan sámegeielas leat ain dievva hástalusat. Čoavdin dihtii daid hástalusaid dárbbášuvvojit ángiris giellageavaheaddjit ja doarjaleaddjit. Giela ovdáneapmi lea eatnigiel dási hálliid duohken. Dan dihtii berre Sámediggi muitit doarjut sin (ge), geat aktiivvalaččat barget gielain beaiválaččat, sihke hállon ja čállon hámis.

Sámis magariidna dárbbáša lasi doarjaga ee. dan dihtii ahte beassat máksit sámegeielčálliide seammá bures go maid dáža čállit ožžot honoráran go sii almmuhit artiikkaliid iežasat mediain. Jus buohtastahtá Norgga čálliidguovddáža minimum sátsaiguin, de fuomáša johtilit ahte *Sámis*-magasiinnas ii leat mákárge vejolašvuohta máksit min čálliid seamma bures. Dan boastuvuođa ferte Sámediggi leat mielde njulgemin iežas gielladoarjagiid bokte.

Lea goit somá registreret ahte lohkkiiid mearri geat fitnet samifaga.org ruovttusiiddus lohkamin *Sámis* magariinna lea olles áiggi gorgnon. Dat addá movtta joatkit ain, ja doaivut Sámedikki ge čuovvulit buriin mielain ja vuoinjain.

John T. Solbakk Harald Gaski

Ehtalaš bálggesčuovga sámiide guoski dutkamii

Sámiide guoski dutkamuša ehtalaš rávvagat leat gárvvásmuvvan Suomas hukset kultuvrralaččat oadjebas dutkandili.

Sámit leat olu dutkojuvvon álbmot. Dávjá sámiid, nu go earáge eamiálbmogiid leat dutkan váldoálbmoga dárbbuin ja vuolggasajiin. Dutkit leat boahtán "čoaggit dieđuid" ja dasto jávkan dieđuiguin. Dutkamušas leamaš maiddá heajos váikkuhusat eamiálbmogiidda. Dutkamuša namas leat roggan min hávddiid, suoládan dávtiid ja goavdáid, ja mihtidan oivviid ja rumašlahtuid vel 1970-logus dieđekeahtá man várás. Dutkama vehkiin leat maid duodaštan, ahte mis ii sáhte leat riekti iežamet eatnamiidda ja čáziide. Dutkamis leamaš guovddáš rolla eamiálbmogiid koloniseremis. Dutkan lea geavahuvvon meroštallat mii rehkenasto diehtun muhto maiddá dasa gii rehkenasto olmmožin.

Sámeservodagas leat háleštan dutkama ehtalaš čuolmain 1970-logu rájes. Alf Isak Keskitalo ovdanbuvttii 1974 sáhkavuorus mo olggobeal etnodutkiid boahtin ja leahkin sámi báikegottis dávjá lei headuštussan ja mii dan dan dihtii bidjá deattu olbmuide. Dasa lassin son árvvoštalai dutkiid, geat geahččalit áddet albmanemiid maid sámit juo ieža máhttet ja dihtet (Keskitalo, 1976).

Golai mángalogi jagi ovdalgo konkrehta bargu sámi dutkanehtalaš rávvagiid hárrái álggahuvvui. 2000-logu álggus lei viggamuš hábmegoahtit oktasaš dutkanehtalaš rávvagiid olles Sápmai, muhto dat bargu mannu sivas bisánii. Norggas Sámediggi ovttas earáiguin ráhkadii dutkanehtalaš njuolggadusaid sámiide guoski dearv-

vašvuoda dutkamušii (2019). Go jagis 2017 máhccen Kanadas, gos ledjen orron ja bargan masá guoktelogi jagi ja álgen bargui Lappi universitehtas, evttohin hábmegoahtit rávvagiid dan sadjái go ain dušše hállat daid dárbbášlašvuodas. Ceggiimet smávva bargojoavkku, masa serve buot Suoma sáme- ja eamiálbmotoahpuid professorat – oktiibuot vihtta.

Álgu rájes lei čielggas ahte sámiide guoski dutkanehtalaš rávvagiid ii sáhte hábmet dušše dutkiid gaskkas ja dieđamáilmmi siskkobealde, muhto sámeservodat galgá leat fárus. Bovdiimet fárrui golbma guovddáš sámeásahusa ovddasteaddjiid: Sámedikkis, Siida museas ja Sámiid oahpahusguovddáži. Bargojoavkku veahkkin cegejuvui viidát ráddádallangoddi, mas ledje sihke sámit ja suopmelaččat, iešguđet dutkansurggiid áššedovdit ja ásahusaid ovddasteaddjit. Bargojoavku ovttasbarggai ja gulahalai maiddá sámedutkiiguin, Suoma sámedikkiin, Nuortalaččaid giličoahkimiin ja Suoma dutkanehtalaš ráddádallangottiin (TENK).

Eamiálbmogiid dutkangeavadiin deattuhuvvojit dat, ahte dutkamuša vuolggasadjin lea searvvuš ja servoša oktasaš mearkkašumit. Kultuvrralaš árvvut, norpmat ja oktasaš iešmearridanrievtti vuhtii váldin lea dehálaš sajádagas. Dát máksá eandalii jotkkolaš guovtteguovllot gulahallama ja oassálastima dutkiid ja dutkanguimmiid gaskkas. Dutki galgá buorebut diđošt, makkár dutkan-

árbevrrui su dutkamuš gullá ja makkár váikkuhusat su duogázis ja sájádagas leat dutkamuša ollašuhttimii.

Sámiide guoski dutkanehtalaš rávvagat leat ráhkaduvvon ovttasbarggus sámeservodagain ja -dutkiiguin. Rávvagiid ulbmilin lea eamiálbmogiid dutkanehtalaš prinsihpaid mielde dorvvastit kultuvrralaččat oadjebas ollašuhttinvugiid ja diliid dutkamušas.

Mearrideimmet álggus maiddá, ahte rávvagiid dohkkeheapmi galgá boahit sámeservodagas earret eará nu, ahte mii gulahallat olbmuiguin rávvagiid sisdoalus. Bargojoavkkus ii lean doaibmaruhta ja čoahkkimasttiimet guhitta jagi dušše neahta bokte. Vehá maŋjelis oáččui-met iežamet universitehta rektoriin ruhtabinná, mainna bálkáheimmet oasseáigge, gaskaboddosaš čállí. Ozaimet mángga sajis ruhtadeami sámeservodaga gulasguddamiid várás, ja loahpas Lappi ruhtafoanda miedihiid doarjaga – justa ovdal go korona giddii servodaga. Mánggaid plánemiid maŋŋá beasaimet viimmat doallat servodat gulasguddamiid ovcci báikegottis gidđat 2022. Golbma dain lei gávpogiin, gos orrot ollu sámít.

Dihto fáttát bohte ovdan mángga ságastallamis: sámeservodaga girjávuohta ja guovloerohusat, dárbu heivehit dutkamuša olbmuid ealáhusaide ja várret áiggi gaska-vuodaid ja luohttámuša huksemii, ja garvit fáttáid, mat leat jo ollu dutkojuvvon. Sámiid searvadahttin adnojuv-

vui dehálažžan, muhto seammás lassánan beroštupmi dutkat sámiid lea maiddá noadđin ja mángasat leat váiban ja dolkan bovdehusaide searvat iešgudetlágan dutkamušaide. Maiddá sámiid oktasaš (árbevirolaš) dieđu juohkimis lei ollu sáhka; ahte ovttatolmmoš ii sáhte addit lobi dahje juohkit dutká dieđuid omd. duoji dahje boazodollui guoski áššiin almmá oktasaš lobi. Kánske eanemus hástaleaddji gažaldat lei dása laktaseaddji: mii lea dat joavku, mas sáhtta jearrat oktasaš lobi dahje miehtama?

FPIC

Ovddalgihtii addojuvvon, friddja ja dihtui vuodđuduvvi lohpi (FPIC, eanalsgielas *prior free and informed consent*) lea etihkalaš dutkamuša vuodđogeaddji mii gusto buot olbmuide guoskevaš dutkamii. Dat hábmejuvvui vuosttas have Nuremberg Kodas ja dat lea guovddázis buot dutkanetihkalaš njuolggadusain dego ovdamearka dihtii Helsset julggaštusas (1964).

Ovddalgihtii addojuvvon, friddja ja dihtui vuodđuduvvi lohpi ii leat dušše vuolláičálus muhtin skovis, muhto olles proseassa mii álgá vuosttas oktavuodas dutki ja su oassálasti gaskkas ja mii bistá gitta dutkanprošeavtta lohppii. Dat sisttisoallá dialoga, dieđuid juohkima ja oppalaš proseassa man bokte vejolaš subjeavttat välljejit oassálastetgo sii dutkamuššii mii guoská sidjiide. Vaikko lohpi dábálaččat addojuvvon čálalaččat, muhtumiidda ja

muhtin oktavuodain čálalaš lohpi sáhtta leat kultuvrra-
laččat dohkketmeahttun.

Bargojoavkku hábmen rávvagiin daddjo FPIC birra ná:
"Eamiálbmogiid dutkanehtalaš vuodđojurdagiid miel-
de eamiálbmogiid dutkamis lea dehalaš váldit vuhtii dan
ahte olbmui lea searvvušlaš friddjavuohta ja diehtu dut-
kamušas ovdalگو sii mihtet dasa. Sápmelaččain lea eami-
álbmogin vuoigatvuohta searvat buvttadit dieđu mii
guoská sin. Ovttaskas olbmo rivttiid lassin dat meark-
kaša, ahte sámiiid kollektiiva vuoigatvuođat ja vuod-
đojurdagat váldojuvvojit vuhtii dutkama guđege olla-
šuhttinmuttus. Searvvušlaš dohkkeheami lassin ovttas-
kas olmmoš galgá leat ieš miehtan searvat dutkamuššii."

Sámis searvvušlaš dohkkeheapmái ii leat okta čoavd-
dus. Numo rávvagat fuomášuhttet: "Sámi servodat lea
mánnggadáfot ja dasa gullet ollu servošat, siiddat, sogat,
giellajoavkkut ja eará joavkkut sámiiid ruovttuguovllus
ja dan olggobealde. Ollugat dáin leat latnjalassii." Liikká
mis eai leat čielga "ovttadagat," numo maoriin iwit dah-
je tribal councils Davvi-Amerihká eamiálbmogiin. Da-
nin dutki galgáge čielggadit ovttas dutkanbargoguim-
miinisguin, mii lea dat joavku dahje searvvuš, geas sáht-
tá jearrat kollektiiva dohkkeheami. Buot dutkamušaide
dat ii álo dárbbášuvvo, muhto dan birra lea buorre gula-
hallat ovdalگو álggaha dutkamuša. Rávvagiid mielde
"Jus dutkamuš lea viiddis dahje dat ollašuhthtojuvvo ovt-
tas dihto sámeservošiin dahje sin guovllus, dutki jearrá
servoša dohkkehit iežas dutkamuša."

AKADEMALAŠ FRIDDJAVUOHTA

Sámiide guoski dutkamuša ehtalaš rávvagiid vuodđun
lea sámiiid iešmearrideapmi eamiálbmogin ja akadema-

laš friddjavuohta. Daid gaskkas ii leat nu stuorra ruos-
salasvuohta numo muhtimin gullá. Ehtalaš rávvagiid
ulbmilin lea veahkehit dutkiid nanosmahttit sin dut-
kamuša vuodu ja vuolggasajiid, hukset ehtalaččat bis-
tevaš dutkamuša ja buoridit gulahallama diehtaga ja
sámeservodaga gaskkas. Ehtalaš rávvagat eai eastte kri-
tihkalaš dutkamuša, muhto sáhtta geahpedit dakkár
dutkamušaid, maidda sámeservodagas olbmot eai oain-
ne dárbbu (omd. fáttát mat leat jo dutkojuvvon olu,
dahje maid olggobeale olbmot eai kánske galggaše dut-
kat, numo sámiiid bassibáikkiid).

Akademalaš friddjavuohta šattai dárbu suodjalit akade-
mihkkáriid eahpevuoiggalaš doarrideami geažil jos ja
go sin oainnut leat vuostálaga universitehtain, servoda-
gain dahje ráđdehusain. Dat lea goit álo leamaš hui re-
latiiva ja čuolbmái. Muhtumat čuočuhit ahte ideaid ja
jurdagiid friddja almmuheapmi lea vejolaš dušše dohk-
kehuvvon rámmaid siskkobearde (Hornosty, 2000).

Muhtin eamiálbmotdutkan leat buktán ovdan, ahte aka-
demalaš friddjavuohta ii suodjal sin dalle go sin dut-
kamuš árvoštallo (Mihesuah, 1996; Monture-Angus,
2002). Eará oktavuodain akademalaš friddjavuohta fas
sáhtta geavahuvvot ovddidit rasittalaš kommeantaid ja
koloniála jurddašeami eamiálbmogiid vuostá (Marker,
2000). Muhtumin dat lea šaddan maiddái veahkkeneav-
vun suoládit ja ávkkástallat eamiálbmotdiedu (Battis-
te, 2001; Wilson, 2004; Smith, 2000).

Okta daid vuosttas čálalaš, formála eamiálbmogiid dut-
kannjuolggadusain ásahuvvojede 1974, go masset-
ja hesquiaht-čearddat (British Kolumbia provinssas)
dohkkehedeje njuolggadusaid "Principles of Professional

Responsibility" ja ohcanskovi "Application to Do Research" (Nason, 1996). Dan rájes leat mánggat eará eamiálbmogat dohkkehan dutkannjuolggadusaid ja doaibmanvugiid. Muhtin riikkain numo Kanadas ja Australias leat guhká leamaš maiddái našunála dási eamiálbmogiidda guoski dutkanrávvagat dahje -njuolggadusat.

SÁMIIDE GUOSKI DUTKAMUŠA EHTALAŠ RÁVVAGIID VÁLDOČUOGGÁT

Sámiid dutkama ehtalaš rávvagat leat čállon dávistit sámi servodaga doaibmanvugiid ja árvvuidd, ja dat čuvvot eará eamiálbmogiid dutkanehtalaš vuodđojurdagiid. Ehtalaš geavada vuodđun leat 4 G: gulahallan, guorahallan, gudnejahttin ja geatnegasvuohta dieđu máhcaheapmái. Dáid čuoggáid vuolde leat dárkilut rávvagat, mo dutki galgá doaibmat dutkamuša iešgudetge muttuin.

Rávvagat gusket buot diedasurggiide, main dutkojuvvjit sápmelaččat, sámi servodat ja servošat. Lassin rávvagat gusket dakkár dutkamušii sámiid ruovttuguovllus, main lea dahje sáhtta leat váikkuhus sápmelaččaide dahje sámeservošiid. Rávvagat heivehuvvojit dutkamušii diedasuorggi, metoda ja dáhpáhusa vuodul. Dutki galgá ieš meroštallat mo čuovvu ja ollašuhttá rávvagiid. Bargujoavku ságastalai olu sierranas lánveggotti ásaheami, mii sáhtášii ovddalgihtii árvvoštallat dutkamušaid ehtalaš beliid. Dasa goit eai dálá dilis leat olmmošlaš dahje ruđalaš resurssat, muhto bargujoavkku sávaldat lei, ahte boahteáiggis mis leat sihke davviriikkalaš sámi ehtalaš rávvagat ja maiddái ehtalaš ovddalgihtii árvvoštallama lánveggoddi doarjut ja veahkehit dutkiid ja sámeservodaga.

Rávvagat leat almmustuvvan neahtas suoma- ja davvisáme-, nuortalaš-, anáraš- ja eangálsgielaide. Daid sáht-

tá bures geavahit olles Sámis nu guhká go oktasaš davviriikkalaš ehtalaš rávvagat váilot. <https://oulurepo.oulu.fi/handle/10024/50115>

GIRJJÁLAŠVUOHTA

- Battiste, M. 2001. "Decolonizing the University: Ethical Guidelines for Research Involving Indigenous Populations." In *Pursuing Academic Freedom: "Free and Fearless"?*, edited by Len M. Findlay and Paul M. Bidwell, 190-203. Saskatoon: Purich.
- Hornosty, J. 2000. "Academic Freedom in Social Context." In *Academic Freedom and the Inclusive University*, edited by Sharon E. Kahn and Dennis Pavlich, 36-47. Vancouver: UBC Press.
- Keskitalo, A.-I. 1976. "Research as an Inter-Ethnic Relation." *Acta Borealis* 13: 15-42.
- Marker, M. 2000. "Lummi Identity and White Racism: When Location is a Real Place." *Qualitative Studies in Education* 13 (4): 401-14.
- Mihesuah, D. 1996. "Epilogue: Voices, Interpretations, and the 'New Indian History': Comment on the *American Indian Quarterly's* Special Issue on Writing About American Indians." *American Indian Quarterly* 20 (1): 91-108.
- Monture-Angus, P. D. 2002. "On Being Homeless: Aboriginal Experiences of Academic Spaces." In *Women in the Canadian Academic Tundra. Challenging the Chill*, edited by Elena Hannah, Linda Paul and Swani Vethamay-Globus, 168-73. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Nason, J. D. 1996. "Tribal models for controlling research." *Tribal College Journal* 8 (2): 17-20.
- Smith, G. H. 2000. "Protecting and Respecting Indigenous Knowledge." In *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*, edited by Marie Battiste, 209-24. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Wilson, A. C. 2004. "Reclaiming our humanity. Decolonization and the recovery of indigenous knowledge." In *Indigenizing the Academy. Transforming scholarship and empowering communities*, edited by Devon Mihesuah and Angela Cavender Wilson, 69-87. Lincoln: University of Nebraska Press.

Borssas bissui

Mun lean riegádan ja bajásšaddan min orohagas Spiertas, mii lea juhkkoujvnon bealli Porsáŋgui nuorttabeallái ja nubbi bealli fas Davvesiidii oarjjabeallái. Dálvet mii leimmet Porsáŋgu nu gohčoduvvon Bissojogas ja gidaid, gesiid ja čavččaid fas Davvesiidas Čuolloyárgáttis.

Dien Bissojoga namahusa lei midjiide váttis dohkkehít. Mii guovllu olbmot árvádalaimet maidson diekkár báikenamma muitala. Eat heivehan gal ahte bissuid leat bálkestan johkii. Muhtumat fas evttohedje ammal dien joga namahus livččii Bissehanjohka, ammal dies joga duohkáii bissehede ealuid go jovde gidđat davás.

Dát johkahan vuolga Davvesiidá Gottetjogas, beakkán Bátnešatgoržži bajábealde Čuđejuhčázadagas. Das to njuiku johka ollu skurčogoržžiid vulos guvlui merrii, meattá Áiterođu gosa min bearaš oktan mearabeale verddebearašiin báhtaredje evahkoáigge. Vielljan riegádii goađis ođđajagemánus Áitejoga gáttis. Čalbme-

eatni verddeáhkku viežžalii davvi alážiid duohkin Áilegasjávregáttis gosa eará mearraverddet ledje báhtaran, huksen buvriid sihke olbmuide ja šivihiidda. Lihkus lei máilmmeliégga dálvi uhcán muohttagiin. Ii lean heahti luossajohkagáttis ja bohccobiergu lei olahan muttos. Áhčči guovttos vilbeliin leigga dolvon ealu guhkkín eret geainnus vai soahteveaga duiskalaččat eai fihtten gávdnat. Muhto dohko manadettiin fertii nu várrugasat johtit, erenoamážit go fertii geainnu rasttildit. Muhtumin de geavai boastut, áhččán Sturin Piera ja su vielbealli Sire Ásllat deaivvaiga geainnu ala boahtit oktanaga duiskasoalddáhiiguin.

Guhkes militearabivttas ja guhkesleakkat leairagámat bissoádját čomistedje birra. Álggos fálle sigarehta. Ii lean go vuorddašit mo das beassat eret. Muhto ii lean nu álki, fertii juonalaččat geahččalit heakkas beassat. Go sigarehta játtai, de kevredje sudno doalvut ealu lusa. Ii lean eará ráđđi go doahhtalit. Bissu ii lean vuostehágu stoagus. Vázzileigga geahppa lávkkiiguin,

Borsejohka. Govven Máret Sára.

Dát gándaš, vielljan, Juvvin Ristina ja Sturin Piera Johanas riegádii ođđajagi 9. beaivve 1945, evahkoáigge Áiterodus. Govas lea Johanas beannotjahkásaš. Gowva: Máret Sára govvuorkkás.

Áiterođus ain vuhttojít dološ ja evahkoáigge dárffegoahte- ja loavddagoahtedutkásajit. Govas lea čálli suoidnemánus 1993. Govven Máret Sárá.

Goahti mas min daláš bearaš orui Áiterođus evahkoáigge 1944–1945. Govas lea Sturin Piera ja Juvvin Ristin mánáiguin Anne Kirste, Álehtta ja Johanas. Govva: Máret Sárá govvuorokkás.

čázehat ja stigát juolggis, suohpan valahagas, soabbi gieđas ja beana guoibmin. Sudno čuvvo bissoádját valvin mañis. Oahpes eatnamis doliiga endorii iežaska ealu ektui. Dađistaga lasiheigga leavttu. Bissoádját váibagohte šloahrat guhkes šloance váhttuiguin ja losa stevveliiguin. Bággejuvnon ofelaš guovttos ain joh-tileabbo vácciiga, njuolgga juovaide, njuikku geađggis geađgái ja de rohtoráigge viega báhtarussii.

Min guovllu jogat ja jávrrit leat álo min ealihan ja juovat ja rođut heakka várjaleaddjit. Spiertta stuorá-mus ja guhkimus johka lei biebmogiisá luosaiguin ja guvžžáiguin. Das juolui buohkaide, ovdalgo vierrá-sat hálddašišgohte joga. Dán jogas leat mealgat olu báikkálaš namahusat nu ahte dáválaččat eat namahan ollislaš namahusa johkii, nama maid dološ kolonisttat ledje bardán.

Mu mielas lea dárbbu čilget man rikkis min giella lea ja man ollu sámegeiela báikenamat čilgejit mo guovllu lea ja mii doppe lea dáhpáhuvvan. Boaittobeale guovlluide eai joavdan kolonisttat dáruiduhttit sámi báikenamaid.

Borsejohka. Govven Måret Sára.

Dás vuolábealde oaččut čuovvut min guhkes duottarjoga álggu gitta merrii.

Máddin davás guvlui namahan Gottetvári man vuolde lea Gottetjohka, Goadjinjohka, Guovllajávrrit, Varitávži, Vapmaoaivi; Solggotoaivvi vuolde fas Solggotjohka, Solggotgorsa; Beaišjalggain fas Beaišjohka, Jeajiljohka; Rákkasoivviid vuolde fas Rákkasjohka, Vuolimus Rákkasleakšá, Čorgošleakšá; Goasovári vuolde lea Goasojávri, Goasovárjohka; Vuotnabatskáidi vuolde lea Áldarávži, Bajit Áldarjohka ja Vuolit Áldarjohka; Čalbmelanrášša vuolde lea Storra Čalbmelanávži, Čalbmelanávžžejávri mii golgá Bátnesatjávri; Bátnesatvári vuolde lea beakkán Bátnesatgorži mii gahččá njuolgga vulos bávtti badjel; Čuđerášša čázadagat leat Čuđeávži, Čuđeajohka, Čuđeskoahppa, Čuđenjoasjávrrit; Várregeaži vuolde fas leat Gálbi, Gálbbejohka, Dikkaljohka; De leat joavdan Áiterohtui (dieppe ain vuhttojit evahkoáigge dáfegoađi ja loavdagoađi sajit); Áiterođu bealde leat Čoalbmějávrrit ja Buksabealjohka ja nuppe bealde joga fas leat Áldoatnama Golmmaháratjohka, Lávraajohka, Duottarjohka, Buvrejohka,

Buvrejávrrit, Silffarjávrrit, Silfargorži; Silfarvárri lea bassivárri mas leat guokte sieiddi; Vieksanjunis mohkaka johka ja deaivvada bassi Áilegasjogain ja dasto golgaba Silfarjoga bokte merrii, Borsejoga čoahkkebáikki buohta.

Giitevaš Luobbal Sámmol Sámmolii gii rievttis johkanamahusain mis noađi geahpedii. Dál dovdat iežamet Borsejoga rievttis namahusa, eatge dárbbas šat árvádalat ja evttohallat. Viimmat ja lihkus ilmmahii Luobbal Sámmol Sámmol – Samuli Aikio girjji *Davvisámi báikenamat*. Son guhká barggai sámi báikenamaiguin, ja lei čohkken báikenamaid ja guorahallan dáid mearkkašumi.

Go su girji almmuhuvvui 2017, de *Sámis, Sámi čálakultuvrralaš áigečallagis, nr 25 Suoidnemánnu 2017* lea John T. Solbakk čállán bajilčállagiin *Báikenamat muitalit*. Dien su čállošis lea maiddáid maid Luobbal Sámmol Sámmol čállá Bissojohnamahusa birra. Mu dáláš čállošii anán dehálažžan dás muittuhit maid girječálli ieš lea čilgen.

◀ Spierttaorohat olmmoš Sturin Piera Vieksanjunis. "Bátnesatvárru oidno ja Čoalbmevárru", nie čállá áhččán borgemánus 1980.

Govva: Máret Sára govvuovorkkás.

▶ "Lean nu giitevaš go Hans Ragnar alias Keviselie "Lágesvuotna" kárttas, almmuhuvvon 15.01.2018, nu čehpet lea seailluhan maiddá Spierttanjárgga árbevirolaš báikenamaid. Dás unna oasaš kárttas. Eatnat giitosat!"

Dán logat Luobbal Sámmol Sámmol – Samuli Aikio *Davvisámi báikenamat* man ČálliidLágádus almmuhii 2017:

Bissojohka, sáA (Anársápmi, anárašgiella) *Pissojuuhá*; dá (dárogiela, dárogillii) *Børselva* (johka), *Børselv* (gilli), su-kv (suoma-kvenagillii) *Pyssyjoki*, Por, johka mii golgá stuorra mohkis Deanu Gáisáin Porsánnguvutnii, ja gilli dan njálmis. Joganjálmmi davábeale *Bissojohnjárgga*, dá *Børselunes* gohčoduvvo árbevirolaččat *Giksenjárgan*.

Børs Elf 1683, *Børselv* 1706. Sátne *bissu* lea lonejuvvon suomagielas sámegillii oalle maŋŋit, ja suomelaččat leat ássan Bissojoga gillái easka 1700-logus. Danne 1600-logu dáronamma *Børs Elf* ii sáhte leat jorgalus goappáge gielas. Joga luoddu ii mihkkige čujot *bissui*. Dála namat orrot baicca jorgaluvvon dárogiel nammahámis mii lea šaddan boarrásut sámenama heivehussan. Álgonamman livččii *Borsejohka* mii lea dovddus mángga sajes Sámis; gč. -> *Borsi*. Das livččii álkit šadda dárogillii heivehus *Børselv* ja dulkonhámis *Børselva*. *Bor-*

se-namma heive erenoamáš bures Bissojohkii, dasgo dasa leat mihtilmasat skurčogoržžit (dá *kjelfoss*) maid dát jávkan sátne *borsi* lea Qvigstada mielde dárkkuhan; gč. m. -> *Porsángu* (Aikio). Vuolimus dakkár gorži baskkes ávžžis lea *Silffárgorži* Silffarvári buohta; badjelis leat *Bátnečahgorži* ja *Peaisjoga* gorži mii "gahččá dego suonjár bávtti badjel" – man sujas dat oalgejohka gohčoduvvo maid *Cissajohkan* (Qv). Sátne *borsi* fas lea lonejuvvon sámegillii hui árrat germánalaš sátnehámis **fursa* 'gorži, guoika'. Dasa ii sáhte ovttahttit *Peaisjoga* nama.

Eará *Bisso*-álgosaš namat, nugo Deanu čázadaga *Bissojohka* Kárášjoga gieraosis Guovdageainnus, vedjet leat liikká maŋŋidis navdosat soames bisso-dáhpáhusa mielde. Ain čielgasut dáhpáhusluondu lea namain Bissočuollanvárru ja Vinšesterčopma, Ohc, main maŋibus leamaš Winchester-mearkasaš givvira láhppimis.

Aikio, Ante 2006: 19-20, 48; Qv 1938:53, 137; 1944; 14.

Moadde sámegiel báikenama

*ja daid historjá
Deanuleagis*

Hoaššir

Hoaššir, sámi giláš, báikkáš deatnogáttis Kárášjoga gieldas. Nama vuodđun lea *hoašša-rássi* (kjerringrokk) mat dáikko šadde hui ollu ovdal. Danne gohčodišgohte báikki *hoašširin*. Eanagirjjis lea namma čállojuvvon dárogillii namma "Grenseheim".

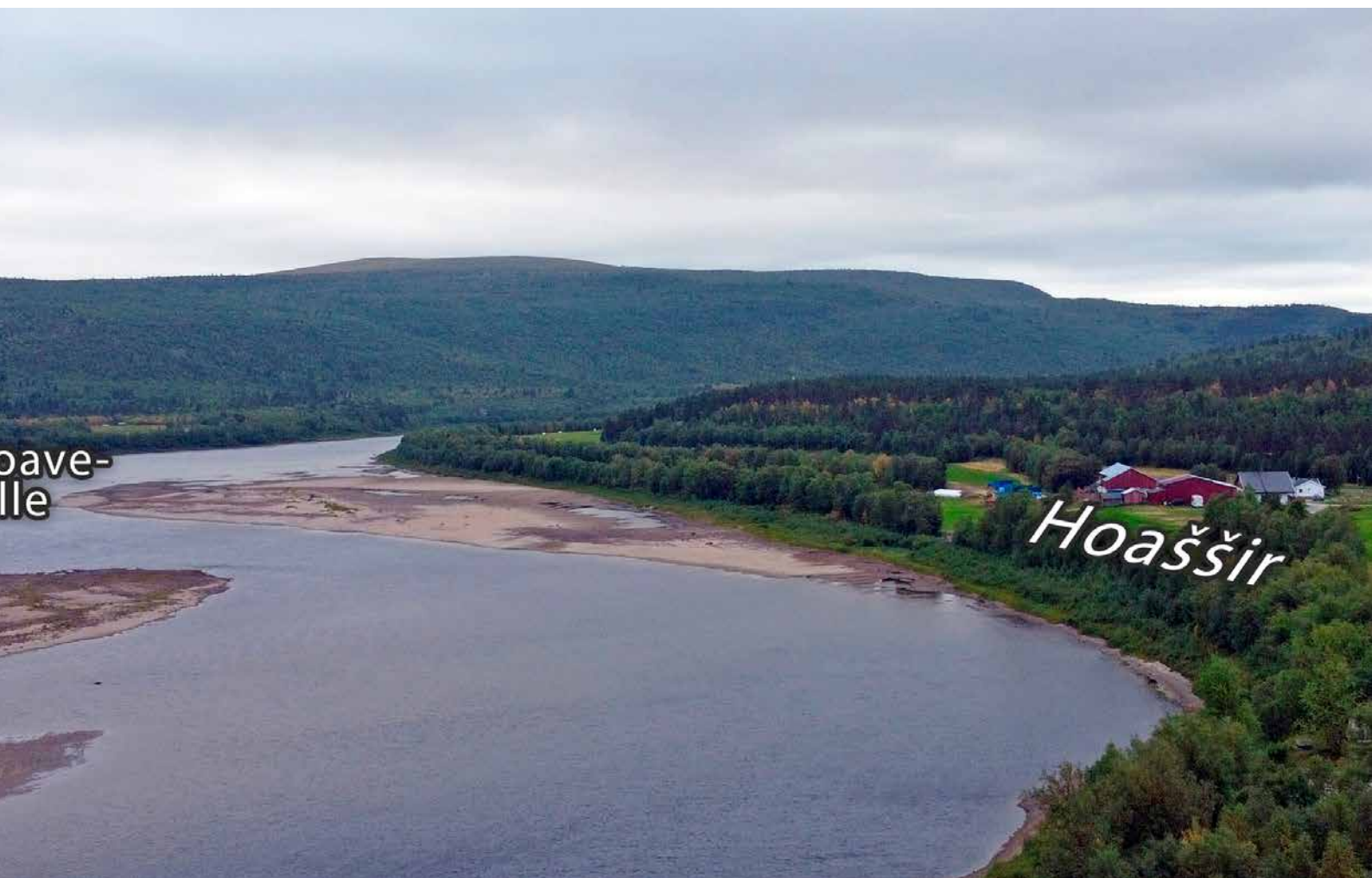
Geassit 1952 NRKa radiooaimmaheaddji Thor Frette mátkkoštii Deanuleagi bajás dahkat reportášaid (čálus). Hoaššir báikkázis lei unna eanadoalodáloš mii lei huksejuvvon dalá maŋŋá soađi. Das ásai Jonna-Lásse – Lars Johansen Gaup (1897–1972) bearrašiinnis, gean Frette gažadii. Jonna-Lásse lei ovdal jáválaš boazosápmelaš, muhto lei dál nohkkon badjeolmmoš.

Eváhkoáigge čakčat 1944 son lei rasttideamen bohccuiguin geainnu Spierttanjárggas. Seamma áigge deaivvai

duiskka soahtejoavku johtimin geaidnoráigge. Bohccot headuštedje soalddáhiid johtima. Dan eai gierdan soalddáhat ja nu suhtuiguin báhčigohte Jonna-Lásse bohccuid, ja measta visot su bohccuin báhččojedje jámas.

Jonna-Lásse ii lean eará vejolašvuohta go ásaiduvvat deatnogáddái smávvdálolažžan ja luossaguolásteaddjin. Son fidnii mihtiduvvot alces eatnama man guovllu eiseváldi čálii eanagirjái «Grenseheim» namman. Dáža eanaláhka han gáibidii ahte mihtiduvvon eatnamis galggai leat dáža namma, nu daddjui. (1902 eanaláhka, mii lei dáruiduhttinláhka). Muhto Jonna-Lásse deattuhii ahte buohkat dán guovllus gohčodedje su báikki Hoašširin. "Grenseheim" gávdnui dušše doppe eanagirjjis, son čilgii.

Dronagovva: Svein Nordsletta / Hans Petter Boyne.

Barta

Barta, báikegoddi, gilli badje Deanus Kárášjoga gielddas. Dárogillii gohčoduvvon namain *Port*. Dálu mielde lea savvona namma dáikko navdon *Barttasavun*. Nama vuodđun veadjá leat *pirtti-pörte-sátni* ja sámegillii šaddan loatnasátnin *barta*. *Pirtti-barta* mearkkaša unna stovoža ja maddái dálu ássanlanja.

Hui miellagiddevaš dieđut báikki birra leat dánska-norgga/ruođa rádjakommišuvnna raporttas Kárášjoh- ja Anárjoh-njálmmi ja Buolbmát ássandiliid birra geassit 1766.

Báikkis dahje gillis ásai dalle Ohcejoga "Krono Lænsmand", ja su dálлу dahje barta lei riikkarájá "boasttu" bealde. Barta gulai "eahpitkeahhtái Norgii", čállá raporta. Dákkolejje buorit niittut mat sáhtte biebmát bearraša, ja lassin veaháš geassesajeana ruođa bealde man leansman geavahii moadde mánu geassit.

Gii de lei diet ruođa leansmann, gean namma lei Andreas (Anders) Abraham Hellander? Su birra čállá Jacob Fellman girjjis "Anteckningar under min vistelse i Lappmarken", 1906 III, s. 675 čuovvovačča: "Denne Hellander säges hafva varit någon tjänstman i Banken i Stockholm. År 1742 finns han redan i Utsjoki kyrkobok och kallas i handlingarne byggmästare, emedan han år 1743–1745 gjorde en tillbyggnad til Utsjoki kyrka samt uppförde det ännu dervid stående tornet, hvarest klockan hänger. År 1756-1760 byggde han Enare kyrka."

Birrasiid 1740 fárrii huksenmeašttir ja leansman Anders Abraham Hellander (1705–1770) bearrašiinnis Máttasuomas Deatnogáddái ja ceahkui hirsastovoža jalgassii man sápmelaččat gohčodišgohte Bartan, mii dalle gulai Deanusiidii. Dat šattai Helándira bargo- dahje virgestovožin.

Dronagovva: Svein Nordsletta / Hans Petter Boyne.

Manjá riikkarájá mearrideami 1751 Barta gárttai dánska-norgga beallái, ja leansman biehttalii fárremis deanu ruoŧa-suoma beallái, vaikko lei ruoŧa eiseváldi dahje ámmát-olmmoš.

Son mángii gohčohalai boahit Deanudiggái, muhto ii dahkan dan. Son lei čilgen rádjakommišuvnna norgga áirasiid-da ahte son diktá bártneis šaddat norgga stáhtaboargárin, vai báiki ii gárta vierrásiid oamasteapmái ja háldui. Bárdni Abraham Andersson Hellander, r. 06.04.1741, fárrii Norgii 1797:s.

ÁSSIT

A. **Anders Abraham Hellander** (1705–1770). Náitalan suinna: **Sophia Helena Ekengren** (1711–1786). Ássan: Barta. Mánát:

1a. **Abraham Andersson Hellander**, r. 06.04.1741. Fárrii Norgii 1797.

1á. **Anna Catharina Andersdotter**, r. 22.09.1743. Fárrii Guollesullui/Gollesullui vuolle Detnui. Jámii boaresnieidan.

1b. **Sophia Andersdotter Hellander**, r. 12.06.1745. Fárrii Ruttii, Badje Durdnosii (Øvre Torneå).

1c. **Margareta Andersdotter Hellander**, r. 24.06.1747. Fárrii Norgii 1797, jámii boaresnieidan.

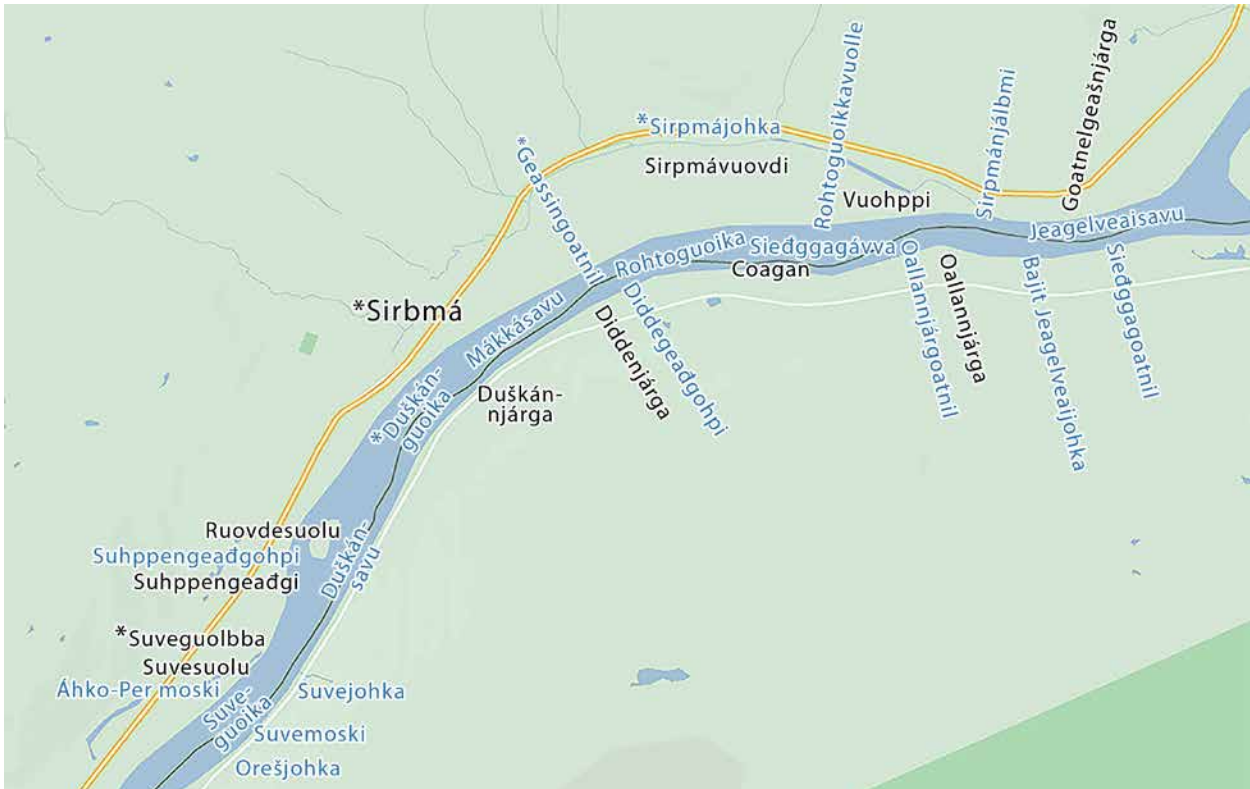
1č. **Helena Andersdotter Hellander**, r. 06.01.1754. Fárrii Kárášjohkii, várra náitalan suinna: **Petrus (Peder) Erikson**, r. 18.03.1737, gulai Biti-sohkii.

1d. **Anders Andersson Hellander**, r.14.01.1751, j. 25.11.1810. Leansman. Náitalan suinna: **Ella Olsdatter**, r. 05.06.1760. Fárriiga Ohcejohkii.

SIRBMÁ – SIRPMÁJOHKA

Sirbmá – Sirpmájohka. Namma namahuvvo vuosttas geardde čálalaš gálduin, rádjakommišuvnna ráporttas 1766:s, namain “Sirma jok”. (Gč. Steinar Pedersen 1994:140). Dáppe lea maiddá dakkár namma go *Sirpmávuovdi*.

Johan Tapio čilgii girječállái čakčat 1969 ahte lei muhtun suoma báhppa man namma lei Sirmalainen, gii lei dolin fitnan dáppe sárdnideamen, ja nu báiki oaččui dien nama.

Kárta: Deanulstituhtta.

Dan lei son gullan guovllu eallilan olbmui 1940-logu loahpas; lei dalle álggahan gávppi Sirbmái.

Nama addi lea eahpitkeahhtá Olaus Sirma, gii lei Eanodaga guovllu báhppa 1675–1719. Son lei riegádan Soađegili guovllus su. 1655, ja su eatnigiella lei giemasámegiella. Son logai báhppan Uppsálas 1673–1675, ja su oahpaheddji lei Schefferus.

Dan botta go lei studeantan Uppsálas, de šattai finadit Stockholmas. Dáppe su čájehedje bajit seahto-olbmuid ja beasai sárdnidit sártni man gonagas maiddái guldalii. Muitaluvvo ahte dáppe su vásihedje roavva ja heahpatmeahtun olmmožin, mii vissa lei sivvan dasa ahte gohčodišgohte su "Ciermo", "*čarbma", mii su giemasámegielli mearkašii *gumppe*. Uppsálas son geavahii *Sirma*-nama, ja moadde jagi maŋŋá *Sierma*.

Schefferus ruoŋaiduhtii "Ciermo" *Sirma:n*, ja su olles namma ruoŋagillii čállui: *Olaus Matthiæ Sirma*, maiddái gohčoduvvon *Olaus Matthiæ Lappo-Sirma*. (Schefferus 1956, s. 130, 421, 471).

Maŋŋá leat muhtun sámi dutkit/girječállit heivehan davvisámegielli su nama: "Čearbmá-Ovllán". "Čearbmá" lea nappo heivehuvvon davvisámegielli giemasámegiella mii ii šat gávdno.

Barggadettiin báhppan *Olaus Matthiæ Sirma* finai maiddái Ohcejoga girkus sárdnideamen. Girku lei huksejuvvon dohko 1701:s. Dáid sárdnidanmátkkiin son lávii maiddái ijastadat joganjálmmis mii maŋŋá oaččui nama *Sirpmájohka*. (Historihkkár Siv Rasmussen dieđuid mielde, muitalan Harald Gaskii).

GÁLDUT

Aikio, Samuli – Luobbal Sámmol Sámmol: *Davvisámi báikenamat*. ČálliidLágádus, 2017.

Fellman, Jacob: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken*, III 1906.

Itkonen, E: *Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä*. Virittäjä, 1940.

Pedersen, Steinar: Var samene i Tanadalen "svenske" eller "dansk-norske" etter 1751? *Festskrift til Ørnulv Vorren*.

Tromsø Museums skrifter XXV. 1994.

Schefferus, J: *Laponia*. 1673. Ruoŋagillii 1956.

Solbakk, Aage: *Deanuleagi saga*. 2001.

Laibe, laibatzhiam – Brød, mit lille Brød!

Dološ dutkit sámegiela ovddošeamen

Eanaš sámegiela dutkit leat leamaš olbmot geat eai ieža leat sápmelaččat, muhto man nu sivas háliidit oahppat aiddo fal sámegiela nu ollu ahte mitalit dan birra maiddái earáide iešgudetlágan dutkančállošiid bokte. Vuosttaš dutkit ledje báhpát geaidda sámegielmáhttu lei gaskoapmi oahpahit sihke sámiiid ja sin boahttevaš báhpaid. Manjeleappos ihte profesunealla gielladutkit, geaidda mihkkege ii lean dehálut go sámegiela dutkat. Mo dákkár olbmot, sámegiela dutkama pionearat, 200–300 jagi dassái oidne sámegiela ja dan mearkkašumi álbmogii ja diehtagii?

Norgga vuosttaš professor lei sámegielprofessor

Vuosttaš historjjálaš dieđut sámiiid ja sin gielaid birra gávdnojit juo mángga čuođi jagi duohken, muhto sámegiela dutkan álggii duodas sullii 300 jagi dassái, 1700-logu álggus. Ruoŧa bealde dutke ja govvidedje eanaš máttimus sámegiela, muhto Norgga bealde barge measta dušše beare davvisámegiela.

Norgga bealde ledje 1700-logus rievtti mielde dušše guokte olbmo geaid sáhtta gohčodit sámegiela dutkin. Nuppi birra mis leat dađi bahábut oalle unnán dieđut ja eai jur makkárga almmustahtton dutkanbohtosat, nuppi birra ges leat lihkus ollu dieđut ja árbejuvvon dutkamušat. Dat gean birra eai leat nu ollu dieđut lei Norgga vuosttaš sápmelaš báhppa, **Anders Porsanger** (1735–1780). Son jámii viehka nuorran go duššai fanasmátkkis Dánmárkui, muhto su árbi eallá ain dutkamušain maid almmustahtii su oahpaheaddji ja bargoguoibmi **Knud Leem** (1697–1774).

Knud Leem lei Máttá-Norggas eret ja studerii Københámmánis, muhto jagi 1725, 27-jahkásažžan, son bodii miššonearan Porsánguui ja Lágesvutnii. Manjelis son barggai báhppan Álttás jagiid 1728–1734. Duon áigodagas son oahpai dán

guovllu giela, mainna son barggai eallima loahpa rádjai vaikko fárrii ge máttás gos elii vel 40 jagi.

Leem lei vuosttaš báhppa ja dutki, gii dutkkai Norgga beale davvisámegiela, ja dan son dutkkai olu. Dálá máilmmis sáhttit illá govahallat makkár barggu duohken lei oahppat giela man ii jur oktage lean govvidan dahje čállán, ja makkár rahčamuš lei čállit dákkár amas giela birra viiddes dutkamušaid 1700-logu birrasis ja duon áiggi teknihkain. Leem ii suige lean dušše gielladutki muhto álgoálggus vuosttažettiin miššoneara ja báhppa, gii barggai báhppan guhká maddái máddin Avaldsnesas dáža birrasis (1734–1752).

Maŋnelis Leem dattetge šattai virgái, man illá sáhtii 1700-logu Norggas vuordit: jagiid 1752–1774 son barggai Troandimis miššonskuvlla dahjege Seminarium Lapponicum Fridericianum professorin. Easka dán virggis sus lei duohta vejolašvuohta fokuseret sáme giela dutkamii. Su buot dehálamos dutkanbarggut leat guokte sátnegirji, okta giellaoahppa ja njealjádin stuorra ja mánggabealat girji *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767), badjel 500-siidosaš diehtogirji Finnmárkku sámiid

Det haver været et for Verden hid-
indtil ubekendt Sprog, saa at endog Lap-
pernes egne Naboer eller Norges Norske
Indbyggere kun lidt haver vidst deraf at sige;
men fortæner dog ikke mindre, end noget
andet Tungemaal at bekiendtgøres: Thi det
er et curieux, accurat og sær compendieux
Tungemaal, da det, som i Dansken maae
udføres med flere Ord, fand her exprime-
res med et Ord, ex. gr. mit lille Brød he-
der paa Lappisk **Laibatzhiam.** Nota Di-
minutivi atzh, og Pronomen Suffixum
am, mit, er suffigeret **laibe, Brød.** Udi
ovenmeldte Grammatica haver jeg udførlig
viist det Lappiske Sprogs Genie, vil derfor
iffun ved en kort Extract af samme her fore-
stille nogle af Sprogets Egenheder.

kultuvrra, dábiid, oskku ja giela birra. Dát girji jorgaluvvui dalán maiddáí duiskka-gillii ja dagai Finnmárkku sámiid dovddusin miehtá máilmmi.

Gielladutkama perspektiivvas Leem dehálamos barggut leat su stuorra giella-oahppagirji *En Lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden* (1748, 388 s.) ja vel ollu stuorát sátnegirjijt sámegiela dánska- ja latiinnagillii, ja dáin duon áigodaga čállin- ja dieđagielain sámegillii. Su sátnegirjiin (1756–1781) leat oktiibuot badjel 2000 siiddu ja dieđus logiid duháhiid mielde sánit.

Buot Leem bargguin vuhtto duohta mokta ja fasinašuvdna sámegillii. Okta suoh-
tas ovdamearka lea *Beskrivelse*-girjji, mas son ovddoša sámegiela mii sáhtá
ovttain sániin muitalit nu ollu ahte dánska- dahje dárogillii dárbašit golbma sier-
ra sáni: *láibi* (*laibe*) lea dušše *Brød*, muhto *láibbážan* (*laibatzhiam*) muitala ahte
dat ii leat stuoris ja dat lea mu, dánskkagillii *mit lille Brød*.

Leem čállá iežas girjiin maiddáí dan birra, man unnán olggobeale olbmot ledje
dan rádjai diehtán sámegiela birra. Su mielde ledje gullon čuoččuhusat ahte sámegiella lea kaohtalaš seaguhus buotlágan gielain, «et absurd, vildt, og confus Sprog». Muhto Leem duođaštii iežas jagiid mielde oahppan, ahte sámegiella ii leat miige moivegielaid baicce hui gelddolaš, dárkilis ja beaktilis giella – «et curieux, accurat og compendieux Tungemaal». Sámegiella lei seamma rikkis go eará gielat, ja su jáhku mielde earenoamáš mávssolaš ja dološ giella mii duođaid galggai dutkojuvvot ja govviduvvot. Sámeálbmoga vuoigatvuođaid iežaset divrras gillii son maiddáí anii hui dehálažžan.

Leem lei ovdavázzi olles Norgga gielladiehtagis. 1700-logus Norgga virggálaš giella lei dánskkagiella, ja dárogielas ii lean virggálaččat jur dađi stuorát stáhtus go sámegiela. Leem čállá iežas sámegiel grammatihkkagirji 1748:s ja vuosttaš sátnegirji 1756:s. Máilme vuosttaš dárogieles giellaoahpat ja sátnegirjijt ges ilbme easka 1800-logus. Sámegiella lei nie 1700-logu Norggas dihto lánhkaí dehálu go dárogieles iehčanas giellan.

Knud Leem: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767)

En Lappisk GRAMMA- TICA

Kánske vel stuorat imaš lei dat ahte **Gonagas Frederik V** Københámmánis namdii Knud Leema aiddo fal sámegeiela professorin jagi 1752. Dat lei oalle vuordemeahtun, dasgo Norggas eai dan rádjai goassege lean leamaš makkár ge professorat. Lei easka Frederik V (1723–1766) áddjut, **Frederik VI** (1768–1839) gii 1811:s ásahii Norgga vuosttaš universitehta, Gonagaslaš Frederik universitehta (dálá Oslo universitehta). Nuppiid sániiguin olles Norgga buot vuosttanuš professor lei sámegeiela professor, 59 logi ovdal go gávdnui oba universitehta ge, main professorat dábálaččat barget.

Movttegis odasteaddji Dánmárkkus

Professor Leem virgi ii joatkašuvvan su maŋŋá, dasgo su semináraskuvla heaittihuvvui go son jámii 1774:s. Giellabargu, man Leem lei álggahan, ii dattetge leat otná dán beaivvi rádjai nohkan, ja sámegeiela dutkit ja eará giellabargit leat eanet go goassege ovdal. 250 jagi dassái dutkit ledje dattetge uhccán, ja čuovvovaš mearkkašahtti davvisámegeiela dutki lei dánkalaš **Rasmus Rask** (1787–1832). Rask lei dainna lágiin earenoamáš dutki, ahte son ii goassege fitnan sámiid luhtte. Son lea liikká ain kánske buot eanemus dovddus dánkalaš gielladutki, gii dutkkai olles Eurohpá gielaid ovdahistorjjá ja historjjá, ja viidáseappot ge, Islándda rájes gitta India gielaid rádjai.

Sámegeilli Rask oahpásmuvai easka maŋŋelis, 1820-logus ovdal árra jápmima jagi 1832. Son čálii sámegeiela birra máŋgga dutkamušas, muhto dehálamos bargu sámegeiela dutkamis lea su giellaoahppa mii lei ollásit ođasmahtton veršuvdna Knud Leem ovddit giellaoahpas. *Ræsonneret lappisk Sproglære efter den Sprogart, som bruges af Fjældlapperne i Porsangerfjorden i Finmarken: En Omarbejdelse af Prof. Knud Leems Lappiske grammatica* (1832) almmustuvai seamma jagi go Rask jámii. Dat lei nu ođđaáigásaš girji, ahte dan lea ain viehka álki lohkat jus máhtttá dáro-, dánskka- dahje ruoŋtagiela.

Maiddá Rask čállosiin, earret eará su giellaoahpa ovdasánis, vuhtto seamma mokta go Leem čállosiin: sámegeiella lea maiddá Rask mielas okta dehálamos dološ-eurohpálaš giella, masa son einnostii mearkkašahtti rolla boahtteáiggi gielladutkamis. Raskas lei sihke boastut ja riekta oktanaga. Ovtta dáfus son anii sámegeielaid ja daid siste earenoamážit davvisámegeiela nu boares giellan, ahte dálá dutkiide lea

RÆSONNERET LAPPISK SPROGLÆRE

EFTER DEN SPROGART,

SOM BRUGES AF FJÆLDLAPPERNE I PORSANGER-
FJORDEN I FINMARKEN

amas atnit muhtun gielaide man nu láhkai «boarrásabbon» go eará gielaide. Vaikko man ollu liikošeimmet davvisámegillii, de ii dat daninassii lea boarrásut giella go eará sámegielaht dahje ovdamearkka dihte dárogiella dahje suomagiella.

Nuppe dáfus ges Rask nagodii movttiidahttit dutkiid sihke Norggas ja vel eanet Suomas dutkagoahttit sámegielaide ja eará Eurohpá unnitlogugielaid, mat eai dan rádjai lean nu ollu dutkojuvvon. Rask jáhkii, ahte sámegielaht lea fuolkevuolta maiddá inuihttagielaiguin. Vaikko dat hypotesa lea maŋjelis mángii hilgojuvvon, de maiddá muhtun dálá dutkiid mielas Rask sáhtii leat juo iežas áiggis rivttes luotaid alde. Dutkan joatkašuvvá ain, vaikko dieđus 200 jagi ođđasut perspektiivvas go dalle go Rask elii.

Rasmus Rask ii goassege fitnan Sámis. Vaikko son čálii 1800-logu álggu dehálamos sámegielaht grammatihkkagirjii, de son ii astan eará go oanehaččat deaivvadit dušše ovttain sápmelaččain. Girji lei juo prentehusas, go Københámmanii bođiiga báhppa **Nils Vibe Stockfleth** (1787–1866) guovttos **Hans Mortensen Kolpusain** (1803–1880) gii lei Čáhcesullos eret. Dan dihte Rask ii sáhttán váldit vuhtii iežas giellaveahki dieđuid nu ollu go livččii háliidan, muhto son oinnii ge iežas giellaoahpa dušše vuosttašveahkin 1800-logu álggu oahpponeavvováilái ovdal maŋit, buoret dutkamušaid.

Dađi bahábut Rask jámii skábmamánu 14. beaivve 1832, vissa ovdal go son oba oinnii iežas giellaoahpa mii bođii prentehusas seamma jagi loahpas. Juohke dáhpáhusas geavai aiddo nu go son sávoi: su maŋjá bohte ain buoret dutkamušat dutkiin geat duodas dovde Sámi ja máhtte sámegiela. Rask ja su giellaoahppa ledje maiddá dat mat vuosttaš háve bukte sámegiela čállimii sámi bustávaid dego ovdamearkka dihte *đ* ja *ƛ*, maid son orru vissa ieš hutkan. Bustávva *ƛ*, vaikko vel hárvanaš bustávva sámegielaht, lea ain dakkár bustávva mii ii adno jur mange eará gielaht go davvisámegielaht.

Báhppa Stofeleahtta ja *det Samiske Sprog*

Báhppa Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) lea dovddus namma Finnmárkku historjjas. Maiddá su bargu vuosttaš davvisámegielaht Ođđa testameantta (1840) jorgaleaddjin lea bures dihtosis, go dat lei vuodđun olles Biibbalii (Bibal 1895) mii lei

Finnerne benævnes af de Svenske og af Finlænderne Lapper, selv kalde de sig Samer og deres Sprog Samesproget, og Finmarken Samelandet. Ved Benævnelsen Fin forstaa vi derimod som

áidna jorgalus gitta 2019 rádjai. Sámiide son šattai nu oahpsin ahte su namma ge oaččui sámegiela hámi Stofeleahtta.

Muhto báhpa bargguid lassin báhpa Stofeleahtta barggai maid sámegiela dutkama ja oahpahusa ovdii. Son čálii ovdamearkka dihte áppesgirjji ja stuorra sátnegirjji *Norsk-lappisk Ordbog* (1852) mii lei vuosttaš sátnegirji Knud Leem manjá ja šattai vuodđun ain manjit sátnegirjiide.

Rasmus Rask mielde su iežas giellaoahppa galgai leat šaldi doložis ođđa áiggi giellaoahpaide, ja vuosttaš grammatihkkačálii šaldi nuppe bealde lei Stockfleth. Jagi 1840 son almmustahtii girjji *Grammatik i det lappiske Sprog saaledes som det tales i norsk-Finmarken: Første Del: Bogstav- og Formlæren*, mii lei ain buoret giellaoahppa go dat mat ovdal ledje čállojuvvon. Dattetge geavai nu ahte muhtun dárogiela dutki kritiserii dán girjji nu ollu, ahte Stockfleth heittii áigumuša čállit giellaoahpa nuppi oasi. Stockfleth álggahii goit ođđa sámegiela čállintradišuvnna márggain girjjiin, ja son maid oahpahii sámegiela ain ođđa buolvva báhpaide ja dutkiide, geaid árbbolaččat maiddái dálá sámegiela dutkit, eará giellabargit ja studeanttat leat.

Maiddái Stockfleth čállošiiin sáhtta bures oaidnit man ollu son beroštii sámegiela ja man ollu son háliidii bealuštit sámegiela ja sámegielaigiid árvvu. Iežas giellaoahpa álgosániin son guorrasa Knud Leem oainnuide das, man rikkes ja mávssolaš giella sámegiella lea, ja mo dat lea sámiide dieđus seamma divrras go eará gielat eará álbmogiidda. Seammás son guorrasa Rasmus Rask jurdagiidda dan birra, man dološáigásaš giella sámegiella lea, ja man dehálaš bargu sámegiela dutkan šaddá leat sihke sámiide ja earáide.

Vaikko dážat ja ruottelaččat ledje agibeavve gohčodan sámiid namahusain *finn* ja *lapp*, de Stockfleth orru leamaš vuosttaš dáža máilmmis gii lea almmolaččat geavahan sániid *samisk* ja *same* dánska- dahjege dárogillii. Iežas giellaoahpa (1840) álggus son čállá, ahte álbmot ieš gohčoda gielaset *det Samiske Sprog*. Eará manjit čállošii jagi 1848 Stockfleth muitala, mo sámit gohčodit iežaset giela *sámegiellan* ja iežaset ruovttu *Sámeeanan*: «selv kalde de sig Samer og deres Sprog Samesproget, og Finmarken Samelandet». (Dieđus juo ovdamearkka dihte Leem diđii ovddit

jahkečuodis ahte «Deres Tungemaal kalde de Same-gieel og deres Land Same-ednam».) Manne vel čuohtenára jagi ovdal go sánit *sámisk* ja *same* sajáiduvve dárogillii, muhto gii nu fertii dan álggahit, ja aiddo báhppa Stofeleahtta orru dan dahkan.

Ja mii čuovvut sin

Dološ miššonearat ja earát, geat barge Sámis, sámiid gaskkas ja sámegeielain don doložis 200–300 jagi dassái, barge dávjá áibbas eará ulbmiliiguin go main mii otne eanemusat beroštit. Sii elle ja barge áiggis goas lei dárbu čilget sámegeiela giellaoahpa álgosániin, ahte sámegeiella maid lea áibbas duohta giella. Sii dušše namuhaste ahte *det Lappiske Sprog* lei álbmoga iežaset mielde *det Samiske Sprog* dahje *Samesproget*. Sin vuosttaš sátnegirjiin ledje čállinvuogit mat eai leat áigá geavahuvvon sámegeielas. Dábalaš olbmot eai dieđus jur dárbbas aiddo sin girjiid ja eará dutkamušaid, eai ge leat goassege dárbbasán. Muhto dattetge aiddo dakkár olbmuid go Knud Leem, Anders Porsanger, Rasmus Rask, Nils Vibe Stockfleth ja Hans Mortensen Kolpus barggut leat leamaš dat vuodđu man ala dálá sámi čállingillii guoskevaš norpmat ja dieđut leat jahkečuđiid mielde huksejuvvon. Juo dán barggus ledje mielde sihke sámit ja olggobeale dutkit ovttas.

Dáid pionearaid haga sámegeiela dálá čállinvuohki ii livčče dakkár go dál lea, buotlágan sámebustávaiguin mat leat váldon atnui juo measta guoktečuodji jagi dassái. Dál geavahit iešguđetlágan neahttasátnegirjiid go ohcat heivvolaš sámegeiela sániid ja dadjanvugiid, muhto daid maddái leat olbmot ráhkadan. Dálá neahttasátnegirjiid ja eará reaiduid dego divvunprográmmaid ráhkadeaddjiin leat leamaš vuodđun ovddit buolvvaid sátnegirjiid, ja ovddit buolvvain ges vel árat ovdavázziid barggut. Norgga vuosttaš professor Knud Leem ja su veahkki Anders Porsanger álggaheigga barggu davvisámegeiela čálalaš geavaheami ovdii ja dat joatkašuvvá álo go mii čállit sámegeillii dahje ohcat sániid dálá sátnegirjiin.

Eanaš čállošis namuhuvvon publikašuvnnat gávdnojit Norgga našunála girjerádjosa siiddus nb.no.

Jessie Kleemann

KALALLIT NUNAATA STUORRA DÁIDDÁR

Jessie Kleemann gohčoduvvo Danmárkkus dán áigge "Grønlands store kunstner"/"Ruonáeatnama stuorra dáiddár". Mii háleštat suinna su bajásšaddamis, dáiddalaš doaimmain, kolonialismmas, inuit kultuvrra ja arktálaš máilmmi birra.

Jessie Kleemann riegádii Upernavikas, davágeahčen Kalaallit Nunaata 1959:s. Su oahppu lea Tuukaq Teateris ja Grafisk verkstedas/Grafálaš bájis Nuukas, Kalaallit Nunaata oaivegávpogis. Son lea 2002 rájes ássan Københámmanis.

Jessie lea multidáiddár. Son bargá govabáhciin, videoain, sárgumiin, málemiin ja gráfihkain. Lea čállán teahterbihtáid, ráhkadan eksperimeantateahtera ja almmuhan moanaid diktačoakkáldagaid. 2022:s nominerjuvvui Davvirihkkaid girjjálašvuodabálkkašupmái girjjiin Arkhticós Dolorôs. Jessie lea maid okta daid dovdoseamos performánsa dáiddáriin Davviriikkain.

Njukčamánu 2024:s juolluduvvui sutnje allagutnálaš Eckersberg-medalja Dánška akademálaš rádis. Geassemánu oáččui Carl Nielsen ja Anne Marie Carl-Nielsens gutnelegáhta, mii lei DKK 750.000.

Čilgehusas dán juolludeapmái daddjo ea.ea:

"Jessie Kleemannas lei skábmamánu 2022:s performánsa Nordatlantens Brygges Christianshavnnas, gos son njágadii lanjas iežas njuolgočálmmat geahčastagan ja "goarui" gehččiid oktii náluin ja rukses árppuin. Son atná vuoddomateriálaid iežas duogázis, nu mo njuorjjobuoiddi, vara, guliid ja plastihka. Dan lánhka ráhkaduvvojit ođđa govat gaskal rupmaša, eatnama ja diiddaid. Sutnje juolloduvvo bálkkašupmi su gierdevaš pionerabárggu ovddas, mas lea akšuvdna ja objekta. Ja su guhkes ja duostilis seánsaid ovddas, gos son dáiddáriin duodaid arvá duostilit giedahallat fáttáid nu mo dálkádaga, geopolitihka ja bákčasa."

Jessie Kleemann lea multidáiddár ja inuit. Son gohčoduvvo Danmárkkus dán áigge «Grønlands store kunstner» (Kalallit Nunaata stuorra dáiddár). Jessie lea riegádan Upernavikas, davvi Kalaallit Nunaatas 1959:s. Dá lea son geassemánu 2024:s, go oáččui Carl Nielsen ja Anne Marie Carl-Nielsens gutnelegata. Govva: Jorunn Eikjok.

JESSIE KLEEMANN

Jessie Kleemann adnojuvvo maid okta daid stuorámus performance dáiddá-riin Davvirihkkain. Muhtin iežas performánsain váldá atnui orsoq – njuorjjobuoidi.

Govva: Statens Museum for Kunst SMK/ Stáhta dáiddamusea, Danmárkkus.

ORSOQ - NJUORJJOBUIDI

Mii jearrat Jessies, mii lea dán performánsa fáddá?

– Go bohten Danmárkui ássat 2002:s, de dovden ahte lei váttis boahitit deikke kalallitlaš dáiddárin. Dovden iežan badjelgehččon. Ja de jurdilín: Ojá, nie go dii jurddašepet mu birra? Áiggun vuoiga čájehit didjiide! Bargagohten orsoq – njuorjjobuiddiin. Njuorjjobuoiddis lea stuorra mearkkašupmi dánskalaččaid Kalallit Nunaata kolonisermis. Eurohpalaččat vižže guolle vuojat ja njuorjjobuoiddi mis, oáččuhan dihtii čuovggaid gáhtáidasaset. Geat de galge buktit buoiddi ja náhkiid? Jo, kalallit bivdobearrašat. Go bajásšadden, de áddejin dađistaga ahte min álbmot guttii stuorra heahpada, vealaheamis maid ledje gillán dánskalaččain. Sii ledje šlávaluvvan.

– Hálidin addit dánskalaččaide ruovttoluotta, maid mis ledje dolvun. Ráhkadišgohten dáidaga das. Hálidin čájehit mo njuorjjobuoidi lei dagahan riggodagaid Danmárkui, mo dat lei huksehan šloahit ja válddiid. Fertejin čájehit geain lei álgo oamasteapmi njuorjjobuoidái.

– Njuvden goastebuoiddi iežan ala ja dikten vuojat golgat. Olbmot nu ballájedje go ráhkadin buoideperformánsaid. Jotken vaikke ožžon nu garra máhcahemiid. Orsoq – njuorjjobuoidi galgá beassat dáppe Leahkit, jurddašin. Dat dahká oainnusiin eahpedássálaš válddi kalallit - dánska oktavuodain.

Henrik Plenge Jakobsen lea bálkkašumi lávdegotti. Son lea okta Danmárkku dovdosemos dáiddáriin ja leamaš maid professoriin Dáiddaakademias Oslos. Son dovddasta munnje ahte Jessie livččii árat galgan oazžut dán gutnebálkkašumi. Dovdá heahpatvuoda das, go dat ii dáhpáhuvván.

Mat leat su jurdagat bálkkašumi juollodeamis Jessie?

– Lea detálaš ahte Jessie Kleemann oaččui dán bálkkašumi. Vuosttažettiin su duođaid buorre barggu ovddas dáiddárin. Muhto maid go lea ovdagovvan nuorat buolvvaide, kalallit ja dánska dáiddáriida.

Mii lea Danmárkku oaidnu kalallit dáiddáriidda?

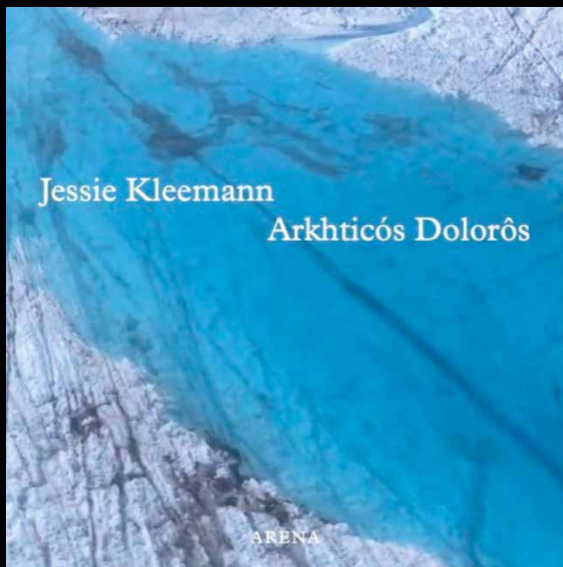
– Mu áddejumi mielde lea, ahte dáiddárat Dánskariikka ovttasteamis, geat bohtet Færssulluin ja Kalallit Nunaatas, eai leat áktejuvvon. Dát guokte eatnama eaba leat ožžon dan beroštumi, maid livččii ánsšášan. Lea suddu sihke Færssulluide ja Kalallit Nunaatii, muhto erenoamážit maid Danmárkui. Dát dáiddárat ovddastit stuorra kultuvrralaš ja olmmošlaš vuoimmi.

Manin ii leat eamiálbmot dáidda ožžon beroštumi, nu mo kalallit ja sámi dáidda?

– Mu mielas lea dát áddetmeahttunvuohta váttis. Dás lea sáhka das ahte guovlluin máilmmis leamaš eará ja eanet rituálalaš dáiddavuogit. Nu mo Kalallit Nunaatas, ja maid sámevuovllus. Skandinavia servodagat eai leat dan nago dan áddet ja dan kontekstualiseret. De dáidda Kalallit Nunaatas ja Sámis kategoriserejuvvui «folkloran»/álbmotdáiddan. Dasa lassín jáhkan ahte dábálaš imperialisttálaš guottut, mat leat leamaš Skandinavia riikkain Sámi ja Kalallit Nunaata guovdu, lea garrasit váikkuhan dán fuollameahttunvuhtii.

(Henrik Plenge Jakobsen vástádusa lea artihkalčálli jorgalan dánskkagielas.)
Jessie muitala mii dáhpuhuvvá go čáđaha performánsa:

Jessie váldá atnui iežas performánsain vuoddoáđaid iežas duogáži, nu mo njuorjjobuoiddi ja vara. Dá čuohppá buoiddi uloin, mii lea inuihtaid nissonniibi. Ja njuvdá dan liikái.
Govva: Statens Museum for Kunst SMK/ Stáhta dáiddamusea, Danmárkkus.

Jessie Kleemann diktagirji Arkhticós Dolorôs nominerejuvvui Davvi riikkalaš girjjálašvuodabálkkašupmái 2022:s.
Foto: Forlaget Arena 2021

– Go njágan birra hiljánis lihcastagaiguin, de šat-tan eará mielladillái. Álggán vuoinjalahččat olahit eará olbmuid, suotnjariiguin gieđaidan bokte. Dat dáhpáhuvvá mu rupmašiin, mii lea muhtinla-gan gaskaoapmi. Sáhtašii dadjat ahte dagan juoidá, gean nu eará olbmo veahkehan dihtii.

– Mu fáddá lea buhtisteapmi. Ráidnet iežamet morrašis, maid mii buohkat guoddit. Oktavuoda oktasaš vuoinjain, mo sáhttit dan oazžut?

– Lea oaidnemeahttun áššit mat badjánit. Ja mun sáhtan álgit daid guoskkahallat. Olahit oktasaš gáldui, mii čatná min buohkaid oktii. Šaddá dego oktasaš buhtisteapmi.

– Go dáidda lea ealli ja nohkavaš, de dat dahká olu. Nu mo performánsadáidda. Dat bokta vuoim-mi olbmos, gii okto rahčá iežainis.

Don leat ángirusšan movttidahttit nuorra girječállid ja leamaš fárus čáđahemen oahpuid sidjiide?

– Girječálliskuvla nuoraide geain lea čállinattál-dagat čádaheimmet vuosttaš geardde 2013:s. Lei ovttasbargu mánggáin ášahusain nu mo Davviriikkaid instituhtain – N.A.P.A. Nunatta Atuagaateqarfia (Landsbiblioteket/riikka girjerádjosiin) ja girjelágádusain Milik Publishing. Ásahuvvui čállingilvu "Nuorra Kalallit Nunaatas – nuorra máilmmis". Sii geat vuite besse joatkit master classii, gos bargaen oahpaheaddjiin.

Čohkkiimet buohkaid vahkkosaš čoagganeapmái/ bootcampii, man gohčodeimmet ALLATTA "čálistednot (la oss skrive)". Ledjen maid jurys. Go leimmet geargan, de oaččuimet dieđu ahte galgat gávdnat logi vuoti! Dan logis leat boahtán golbma girječállii. Okta sis lea Niviaq Korneliussen, gii vuittii Davviriikkaid girjjálašvuodabálkkašumi 2021:as. Mii leat maid máhŋá čáđahan ALLATTA ovtras dánska Girječálliskuvllain.

KOLONIALISMA LEA DEGO BOARES TREDDJO

Mo lea dáidda dilli Kalallit Nunaatas dán áigge?

– Mii dovdat ahte leat leamaš koloniserjuvnon. Mii leat geahččaleamen áddet mii dat leamaš. Kolonialisma lea dego boares treddjo. Mii leat dego nuollamin dan eret. Kalallit Nunaata dáidda od-ne lea dego iskamin buot beliid dán treddjos. Mii jearrat, mii lea boastut, dahje lea go miħkkige maid sáhtašii bálkestet, dahje livččii go miħkkige dás mas sáhtašcimmet ođasmahttit? Dáhpáhuvvá olu dáid-dagis. Mii dovdat maid stuorra ilu ja friijavuoda. Diktemis lea nanu ja ealli árbevierru min álbmogis. Mis lea min giella, *kalallisut oqaatsivut*. Dat lea min riggodat. Das gávdno diktema vuoibmi. Min vuoibmi lea maid ahte gullat luonddoeallimii. Ja morrašis maid guoddit koloniserema geažil, das gávdno maid olu reaškin ja leaikkastallan. Ja de lea

mis ain oktavuohhta diiddaidde ja muitalusaide, mat leat eakti ja calli midjiide. Olu inuit olbmuin lea dáiddalaš vuohki. Mii inuit ássat maid mángga riikas, nu mo sápmelaččat ge. Go gávdnojit mánga inuitálbmoga, de dat riggodahttá min buohkaid.

Na ba nuorra dáiddabuolva?

– Sii leat roastilat, eai bala mastige. Mii leat addán sidjiide jáhku ahte sáhttet ealihit iežaset dáidagiin. Dáidda lea min vuoignan.

ARKHTICÓS DOLORÔS

Arkhticós Dolorôs lea du girjji namma, mii nominerejuvui Davviriikkalaš girjjálašvuoda bálkkašupmái. Maid muitala dát namma?

– 2013–14:s álgen reageret mo stuora ja válldálaš riikkat beroštišgohte Kalallit Nunaatas ja arktálaš guovlluin. Hálidin loktet jienan ja hállat min dálá-áigái, das mii lei dáhpáhuvvamin. Fertejin dan dahkat iežan siskkáldasas ja iežan vásáhusaid vuodul. Dat han gávdnojit álbmogat mat leat dego birccut suorra válldiid geopolitihkalaš spealus. Ožžon vuoimmi go gallejin muotán Sofie, gean luhtte ássen mánnán. Son movttidahttii mu go hálai mu dáiddadoaimmas ná: "Don dagat oidnosii, mii lea oaidnemeahttun midjiide earáide." Dat lea stuorámuš ánsu maid leš addán munnje. Su dajaldagat gávdnojit maid girjjis.

Arkhticós han lei dološ greikka álbmogiid nástegovva. (Sápmelaččat gohčodit dán nástegovva Fávnná dávgin). Dolor lea gillámuš spánska gillii.

Elisabeth Friis lea girjji doaimmaheaddji. Son lea girjjálašvuoda professor Lunds universitehtas Göteborggas.

Jearan sus, mat leat su jurdagat girjji birra:

– Mii lea erenoamáš ja odas Jessie Kleemann dikta-girjjis Arkhticós Dolorôs, lea go lea čállon dan golmma gillii maid diktejeadji atná ja gosa gullá miehtá áigge: kalallisut, dánska- ja earjalasgiella. Lea radikála, postkolonisttalaš dahku ahte ii jorgalit daid gielaide, muhto govvet gielalaš duohtavuoda mii gávdno go halat unnitčeardda giela, nu mo kalallisut davviriikkain dán áigge.

Arena lágádus čállá girjji birra: Vuollánahte iežat garra duohtavuodaide ja gillámušaide arktálaš guovllus, ja teavsttat dolvut du dovddolaš, vilda ja garra vásáhusaide.

Jessie álmuhii čakčamánuš 2024:s álbuma "Lone Wolf Runner", ovttas komponisttain Simon Gemmeriin. Das ovdanbuktá teavsttaid Arkhticós Dolorôs girjjis. Sudnos ledje performánsat Kalallit Nunaatas čakčat. Leaba maiddá Danmárkkus čádaheamen daid.

Loahpas jearrat vel Jessies, mii dagahii du dáiddárin?

– Ferten vuos dadjat ahte lean nu vuostá ahte mánat addojuvvojit "skeanjan", mii lea dáhpin min kultuvrras. Dat geavai munnje, go eadni attii mu iežas oabbái. Doppe bajásšadden dassázii go šadden skuvlaahká. De eadni hálidii mu ruovttoluotta. Gárten fárrat menddo guhkás, eará gávpogii.

– Doppe lei eadni náitalan ja ožžon guokte máná. Dovden iežan nu amasiin sin luhtte. Dasa lassin mu biepmoáhčči ii hálidan mu. Olggoštuvvojain. In loaktán ruovttus. Ledjen juohke beaivve girjerádjo-sis ja lohken girjjiid. Dat šattai mu suodjin. Dán mu váttis mánnávuoda geažil, šadden olu rahčat ieš, ráhkadan dihti iežan saji máilmmis. Dan saji gávdnen dáidagis.

Jessie almmuhii čakčamánu 2024:s álbuma "Lone Wolf Runner", ovttas komponisttain Simon Gemmeriin. Das ovdánbuktá teavsttaidis Arkhticós Dolorós girjjis. Sudnos ledje maid performánsat Kalallit Nunaatas čakčat.
Foto: Frida Gregersen

Dikta Arkhticós Dolorós -girjjis

muohta
qanneq
vielgá viidát čalmmit suddojit
dipmá ja suddá
dassá go galbmo

galbmasa bávččas gihčá

jurddašat go sáltti
čáhppes muohta ja mearra vielgadin
čieru, ja rukses makkár ivdni lea dat

dát juoga unna alit planehtas

čuovga jorbadasa siste
mat leat actinoidat

jurdagis gulat
fálláid jaskes guhkes lávlaga joatkašuvvat koaran
ii oktage sis čiero nu guhká

olbmot gullet
gullet (gal) almmá guldalkeahhtá
dagakeahhtá
sii eai lihkas

dego jikñon ceahkát badjáneaddji rávnnjis
mii lea darvánan iežas geahčastahkii

go dat deaivá mañotbađaid dego harpuna
ja bávkkeha siskkobealde
vuovddas

jápmá čalbmeravkalanboddu
sálti
máilbmi visot
čáhči gielas

Arkhticós Dolorós 2021, s. 56–57.
Jorgalan sámegeillii: H. Gaski

OĐĐA MÁNÁIDGIRJI

Dihkki

Beate Heide • Liv Tone Boine

Govaid sárgon: Sunna Kitt

Skuvllas eará mánát givssidit Kirstte, ja oahpaheaddjit eai oainne. Kirsttes lea váivi. Dát gal buot rievdá go son oažžu vuorddekeahces veahki. Ođđa ustibis lea erenoamáš fámut, ja dákkárat mat dahket ahte juohkehaš ferte mitalit duohtavuoda go son lea das.

Loga fal mitalusa mo skuvllas šaddá buoret dilli oahpaheaddjiid, oahppiid ja vanhemiid vehkiin.

ISBN 978-82-8263-561-5

www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

Leago mis kultuvra

Leago mis kultuvra vai servodat? Mis lea diedusge guktot, sihke sámi kultuvra ja sámi servodat. Muhto man birra don lávet hállat? Hálátgo sámi kultuvrras, vaikko oaivvildat sámeservodaga?

Buot álbmogiin lea sin iežaset kultuvra ja iežaset servodat. Dát goit láve mánggii vajálduvvot go lea sáhka eamiálbmogiin, geat dávjá adnojuvvojit dušše kultuvran. Gohčodan dán *eamiálbmogiid kulturaliseremin*, mas leat viiddes čuovvumušat min riektesajadahkii álbmogiin. Čuoččuhan, ahte kulturaliseren caggá min servodatovdáneami ja iešmearrideami ovddideami.

Kulturaliseren máksá dan, ahte eamiálbmogat eai adnojuvvo álbmogiin, baicce beare kultuvrralaš joavkun, man atnit árvvus ja ávvudit mánggakultuvrralašvuoda nammi. Dákkár dulkon ja jurddašepmi ii váldde vuhtii, ahte eamiálbmogiin leat iežaset historjját, politihkalaš ja sosiála vuogádagat ja iežaset guovllut ja rievttit daidda. Kulturaliseren vuohkkasit vajáldahtta, ahte álbmogiidgaskasaš lágas *buot álbmogiin* lea riekti iešmearrideapmái. Ovtastuvvan Našuvnnaid Eamiálbmogiid rivttiid julggaštus lea 2007 rájes nannen dán rievtti maid eamiálbmogiidda. Eamiálbmogiid iešmearrideapmi ii guoskka dušše gillii dahje kultuvrii, muhto lea vuosttažin politihkalaš riekti. Guovddážiis das lea álbmoga oktasaš riekti sin iežaset eatnamiid badjel. Kulturaliseren

mis lea sáhka iešmearridanrievtti ja politihkalaš autonomiija gáržžideames.

Lea čielggas ahte eamiálbmogiidda kultuvra ja kulturidentitehta leat mávssolaččat. Lea maid duohta, ahte eamiálbmogiid ja váldoservodagaid gaskkas leat eanet dahje uhccit kulturerohusat. Muhto kulturaliseren lea dávjá váldoservodagaid politihkalaš strategiija dihtomielalaččat garvit eamiálbmogiid riekte- ja politihkalaš sajádaga – eandalii dan ahte eamiálbmogiid iešmearrideami váimmožis lea politihkalaš autonomiija.

Kulturaliseren vuolida eamiálbmogiid rivttiid seamma dássái go váldoservodaga vehádagain, main leat dovddastuvvon rievttit gillii ja kultuvrii, muhto ii politihkalaš autonomiija. Álbmogiidgaskasaš lága mielde eamiálbmot- ja vehádatrievttit leat muhtin muddui seammaláganat, muhto guktuide leat maiddái sierranas riektevuogádagat. Sihke eamiálbmogiid ja vehádagaid rivttiid ulbmilin lea kultuvra seailuheapmi ja ovddideapmi ja olggušteami eastadeapmi. Eamiálbmogat leat mánggii geavahan vehádatrivttiid vuogádaga iežaset rivttiid ovddideames riikkaidgaskasaš dásis, numo erenoamážit ON:a sivila- ja politihkalaš rivttiid soahpamuša 27. artihkala danin go eamiálbmotrivttiin ii leat seamma nana dohkkeheapmi. (ON:a eamiálbmotrivttiid julggaštus ii čana stáhtaid seammaláhkai go riikkaidgaskasaš soahpamušat dahje konvenšuvnnat.)

vai servodat?

Vuđolaš erohus vehádat- ja eamiálbmogiid riektivuogádagain lea eamiálbmogiid kollektiivvalaš politihkalaš iešmearrideapmi, masa gullá riekti eatnamiidda ja luondduriggodagaide mat leat eamiálbmotguovlluin ja maid eamiálbmogat leat sohka buolvvaid hálddašan ja stivren. Dávjá vajálduvvo maid ahte eamiálbmogat leat orron iežaset guovlluin guhká ovdal stáhtaid ásaheami.

Sámiin leat leamaš iežaset lágat ja servodatvuogádat, siiddat, mat eai leat goassige virggálaččat heaitihuvon, ja mat leat sakka boarráseappot go stáhta hálddašanvuogádat, numo gielddat. Dasa lassin vehádatrievttit leat ovttatolbmo (individa) rievttit, vaikko dain sáhttaga leat kollektiiva olli; dat ahte rievtti ollašuttimii dárbbášuvvo joavku, numo giela hállamis. Álbmogiidgaskasaš vehádatrievttit eai ollásit dovddas kollektiiva iešmearridanrievtti, vaikko muhtin joavkkuin soaitá leat ráddjejuvnon kultuvrralaš autonomiija.

Davviriikkain sámiid birra háleštuvvo eanaš áigge gielaš dahje etnihkalaš vehádahkan, ja dat vuhtto maiddái lágain ja politihkalaš mearrádusain. Sámiid iešmearridanrievtti kulturaliseren lea vuohhtimis earret eará suoma lánkaásaheames, man mielde suoma sámiin lea dušše “kulturaautonomiija”. Vaikko eamiálbmogiid buohta leat dovddastuvvon ahte sin kultuvrii gullá earutkeah-tes oassin árbevirolaš eanangeavaheapmi ja eatnamiidda čatnasan árbevirolaš ealáhusat, lea čielggas ahte dát ii

ollašuva sámiide guoski davviriikkaid lánkaásaheames iige politihkas.

Iešmearridanrievtti vuđolaš ádden gáibida ahte mii sirret kultuvrralaš ja politihkalaš autonomiija doahpagiid. Kulturaautonomiija guoská mearrádusaide kultuvrra surggiin, numo giella, oahpahus ja skuvlejupmi. ON eamiálbmogiid rivttiid julggaštusa goalmát artihkkalis dovddastuvvon politihkalaš autonomiija olle guhkeli go mearridanváldi kultuvrralaš surggiin ja gokčá álbmogiid viidábut ja vuđolot oktasaš (kollektiiva) rivttiid. Dáidda rivttiide gullet mearridanváldi iežaset guoski áššiin buot servodaga surggiin, ja maiddái vejo-lašvuohta mearridit servodatlaš ovdáneames.

Sámedikkiin lea hui unnán duodalaš mearridanváldi sámiide guoski áššiin earret surggiin, mat gusket gillii ja kultuvrii. Sámedikkiid guovddáš doaibma lea ráđdeaddi orgána stáhta ásaheamaide ja eiseválddiide, geain lean lánkii čadnon geatnegasvuohta gulaskuddat ja gulahallat Sámedikkiiguin sámiide guoskevaš áššiin.

Gulahallan ja konsulteren váldoservodaga ráđdehusain lea okta olli eamiálbmogiid iešmearrideamis. ON eamiálbmogiid rivttiid julggaštusa mielde iešmearrideapmi sisttisdoallá guokte beali: váldoservodahkii oassálastin ja siskkáldas politihkalaš ja sosiála autonomiija. Buot

álbmogiid autonomiijai gullá láhkaásahan- ja mearridanváldi siskkáldas áššiin.

Sámit ja min politihkalaš ášahusat leat čavgadit integrejuvvon davviriikkalaš oassálasti demokratiijai ja politihkalaš vuogádagaide; eanet go mánggat eará eamiálbmogat máilmmis. Muhtumiidda dát integreren ovdasta sámiid iešmearrideami ollašuvvama. Sin mielas lea iešmearrideapmi go sámit sáhttet iežaset álbmotválljejun orgánaid bokte váikkuhit sidjiide guoski mearrádušaide ja politihkkii. Earát fas oaivvildit, ahte sámiid integreren čájeha man bures davviriikkat leat lihkostuvvan min koloniseremis.

Lean vuohtán mo kulturaliseren ja dan vuodul jurddašeapmi lea cieggan maddái midjiide sámiide ja mo mii ieža hállat iežamet birra eanet kultuvran go servodahkan. Dát bálvala hui vuohkkasit stáhtaid ulbmiliid ja politihka, mainna viggat doalahit sámiid rivttiid nu gáržin go vejolaš.

Go earát, ja mángii mii iežage, hállat iežamet servodaga ja servodateallima birra kultuvra-sáni bokte, dat hehte oaidnimis ja atnimis sámiid sierra álbmogin. Dát fas caggá min rivttiid dovddasteami ja servodatovdáneami. In evttoht ahte mis ii livčče sámi kultuvra, inge ahte heaitit hállamis sámi kultuvrras. (Muhtin eamiálbmotdutkit gal leat duskásstuvvamiin cealkán, ahte mii

galggašeimmet heaitit oalát hállamis kultuvrras.) Baicce evttohan, ahte mii bisánit smiehtastit iežamet giella-geavaheami ja dan, man oktavuodas mii geavahit sáni "kultuvra" ja man birra mii leat dalle hállamin. Leatgo mii ieža oassálastimin iežamet rivttiid ja álbmoga duolbmamii iežamet kulturaliseremiin? Leatgo mii fuomáškeahtá ieža vuolideamen iežamet davviriikkaid kultuvrralaš vehádahkan?

Essea vuodđun lea artihkal Rauna Kuokkanen. 2024: "The problem of culturalizing Indigenous self-determination: Sámi cultural autonomy in Finland." *The Polar Journal* 14 (1): 148–166. Dát lea fidnemis siidduin rauna.net.

SÁMI mánáidgirjjit

Mánáidgirjjiid ođđasit deaddileapmi

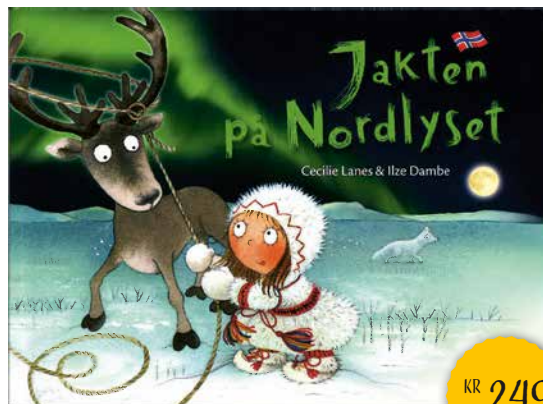

Gii lea váldán guovssahasa

CECILIE LANES & ILZE DAMBE

Dán girjjis leat don dálvemátkkis Hurttiruvttuin Julie ja Truolla Ovllá mieldel Romssas Máhkarávjui. Sámegánda Jovna lea ofelaš, go mátki joatkašuvvá heargesáhtuin duoddarii gos doivot gávdnat guovssahasa mii lea jávkan. Mii son dasa lea geavvan? Sin mátki šaddá dego máinnasmáilbmái.

ISBN 978-82-8263-164-8

Jakten på Nordlyset

CECILIE LANES & ILZE DAMBE

I denne boken tar Julie og Troll Olav dere med på en vinterreise fra Tromsø til Nordkapp med Hurtigruten. Sameguttene Jovna er veiviser, og ferden går videre med reinsdyrsléde inn på vidda i jakten på det forsvunne nordlyset. Hva har skjedd? Velkommen til eventyrlandet fra virkeligheten, Nord-Norge!

ISBN 978-82-8263-156-3

www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

Arctic Highway

-čájáhus Santa Fe-gávppogis

Arctic Highways: Unbounded Indigenous Peoples of the North-nammasaš dáiddačájáhus lea erenoamáš álgoálbmot čájáhus mángga láhkai. Vuostasin dat lea johtán, ja johtá ain, dadjat birra sirkumpolára máilmmi. Dat galleda sámii ja álgoálbmot-ásahusaid, muhto lea maid dá čáje-huvvon skandinavialaš-gullevaš báikkiin ja davviguovlluid museain. Nuppádin čájáhusa leat ollásit sámii dáiddarat ieža kurateren. Sii leamaš Tomas Colbengtson, Gunvor Guttorm, Britta Marakatt-Labba ja Dan Jáma.

Ruottelaš Jan Wejdmarm, gii gullá Mötesplats Granö vuodđudussii, lea son guhte lea čájáhusa vuolgahead-dji ja áittardeaddji. Wejdmarm lea ieš Granø:s eret ja lea ángiruššan dahkat Mötesplats Granø guovddáš kultuvrralaš deaivadanbáikiin Västerbotten leanas Ubmijohkagáttis. Granö leamaš doloža rájes báiki gos sápmelaččat ja ruottelaččat leat deaivadan gávppašit ja gosa gonagas Gustav Vasa vearrogáibideaddjit johte vearuhit sápmelaččaid jo 1600-jagiin. Granö lea dat báiki gosa Arctic highway-čájáhus loahpalaččat bisána, ja šaddá bastevas čájáhusan doppe.

Čájáhusa rahpan lei amerihká oaivegávppogis, Washington, DC njukčamánu 2022, ja das rájes čájáhus lea galledan moanat gávppiid ja ásašahusaid. 2025 giđá dat joavdá Saemien sijtii Snoasas, mii dasto lea maŋimus báiki gos čájáhusa fitná ovdal go loahpalaččat johtá Granö:i. Čájáhusa leat mielde 12 álgoálbmotdáiddára Canadas, Sámis ja

Alaskas. Go čájáhus rahppui Santa Fe-gávppogis Indian Art Market oktavuodas, de ledje mielde dohko buot 4 sámii kuráhtora. IAIA Museum of Contemporary Native Arts direktvevra Patsy Philips rabai čájáhusa borgemánu 2024.

Kuráhtorat dadjet ahte čájáhusain sii háliidit muitalit iežaset muitalusa, iežaset vásáhusaid vuodul geavahettiin iežaset ovdanbuktinvugiid. Čájáhus lea jurddašuvvon fállat vejolašvuodaid guorahallat viidát maid dat mearkkaša leat rájakehtes, ii dušše álgoálbmogiidda muhto midjiide buohkaide. Unbounded Indigenous Peoples of the North mearkkaša ge rájakehtes dahje soaitá vel riehtasebbo dán oktavuodas Ráddjekehtes Davviguovlluid álgoálbmogat. Čájáhus maid deattuha gullevašvuoda dáiddáriid iežaset ruovttuguovlluide, ja muittuha dan áitaga maid nu-gohčoduvvon 'ruoná energia' buktá min eatnamiid hárrái.

Áillohačča doaba "Arctic Highway" lea addán nama čájáhusii. Čájáhusa oktavuodas lea maid dá dahkon girji, man namma ge lea Arctic highways. Das sáhtá lohkat iešguhte dáiddára ja su bargguid birra, ja das maid dá muitaluvvo eanet Áillohačča jurdaga birra, mo arktálaš jurddarávnjijt leat áiggiid čađa johtalan sirkumpolára guovllus beroseahtá rájain ja eará ráddjemiin. Girjái leat dát olbmot čállán artihkkaliid: Tomas Colbengtson, Harald Gaski, Gunvor Guttorm, Dan Jáma, Elin Anna Labba, Britta Marakatt-Labba, Hans Ragnar Mathisen ja Wanda Nanibush.

Čájáhussii lea maiddá ráhkaduvvon hui vuogas ja čuvge-
jeaddji neahttasiiddut, mas oaidná dáiddabarguid ja
beassá lohkat dáiddáriid birra:

<https://motesplatsgrano.se/arctic-highways-virtual/>

Sáhtát maiddá lohkat jearahallama man dáiddahistorihkár
Charissa von Haringa lea dahkan čájáhusa kuráhtoriiguin
Inuit Art Quarterly digitála magasiinna ovddas:

www.inuitartfoundation.org/iaq-online/arctic-highways

Dán artihkkalis mii geahčastat erenoamážit moatti Tomas
Colbengtsona dáiddabarguide. Okta buvttá mii lea
čájáhusas mielde lea "Children of the Sun" (Beaivváža
mánát). Dat lea goavddis/ gievrie masa leat málejuvvon
sámi beakkálmaset dan sadjái go dološ symbolat. Dakko
bokte Colbengtson lokte dáid olbmuid mearkkašumi sámi
nástin ja ovdagovvan, seammáláhkai go ovddeš rumb-

Arctic highway joavku: Govas oaidnit ee. sin njealljása geat
leat kurateren Arctic highways-čájáhusa; Dan Jåma, Tomas
Colbengtson, Gunvor Guttorm ja Britta Marakatt-Labba ovttas
muhtun eará dáiddáriiguin geat leat čájáhusas mielde. (Govva T.
Colbengtson kamera:in)

buid govat adde fámu ja láidehusa dalá olbmuide. Olbmot
geaidda Colbengtson lea addán saji goavddesnáhkái
leat: Daniel Mortensen, Aina Jonsson, John Saivo, Johan
Turi, Nils Nilsson Skum, Áillohaš, Elsa Laula, Israel Rong,
Anders Fjellner ja Mattias Andersson. Dáiddabarggu
oainnát dás, ja maiddá govat maid Tomas lea ieš váldán
Santa Fe:s: <https://motesplatsgrano.se/arctic-tc1/>

Colbengtson dadjá ahte son háliida dáidagis bokte dah-
kat oainnusin dan mii lea dahkkon oaidnemeahttumin.
Dainna son oaivvilda loktet dan maid riikkaid eiseváldit
háliidedje jávkadahttit; ee. sápmelaččaid ja sámi kultuv-
ra. Colbengtson lea ieš eret smávva gilázis lahka Deartná

IAIA: Dálááiggi álgočearddaid dái-
daga musea Santa Fe-gávpogis
New Mexico oassestáhtas, USA:s
(Govva: T. Colbengtson)

Colbengtson Children of the Sun
Rámiidan dihtii sámi ovdamanniid
lea Tomas Colbengtson bidjan ee.
Elsa Laula-Renberg, Anders Fjell-
ner, Johan Turi ja Áillohaš govvan
su goavdá/ gievrien membranii/
náhkái dan sadjái go árbevirolaš
symbolaid maid mii gávdnat musea
goavdáin. (Govva: T. Colbengtson)

(Täranaby). Su bajásšaddanáiggi nanosmuvvagođii sámi giela ja iešmearrideami dáistaleapmi, ja eanásoassi su dáidagis lea ge vuođđuvuvvon muittuide ja vásáhusaide mánnávuođa rájes gitta otná beaivái. Su dáidda speadja-lastá gildosa beassat geavahit iežas giela, ja dat muitala miššunerema, nállebiologalaš dutkama ja bággojohtimiid birra. Muhto ii dušše dan, dat lea maid jurddašuvvon goargadis sámi kulturárbbi duođaštussan. Colbengtson lea maiddá geavahan báikenammagalbbaid dáidagisttis, mas ovtta dáiddabarggus evttoha ovttaštahtit davvi- ja máttasámi čállinvugiid Sámiatnama hárrái. Su evttohus lea *Sápmie*.

Čájáhusa lassi namma, ráddjekeahces davviguovvluid álgoálbmogat, lea Colbengtson jurdaga mielde muittuhus dasa man váikkuheaddji 1751 rádjageassin leamaš buot sápmelaččaide, beroseahtta orrut go Ruoŋas, Suomas, Ruoššas dahje Norggas. Rádjageassin dagahii trauma sápmelaččaide, mii ain báidná ja heađušta ovttaštahtit rájaid rastá. Mii leat buohkat gártan rájaid siskkobeallái, nu mo assimilašuvvna lei ge, de ráddjekeahcesvuohta lea juoga mii gullá friddjavuođadovdui.

In between Colonization: Dán govas Colbengtson lea arkiivogovaid vuodul Ruonáeatnamis, Davvi Amerihkás ja Sámis ráhkadan álgoálbmotovddasteaddjiid geat leat váikkuhuvvon kolonialismii iešguđetge láhkai. Govva čájeha oktavuođa Colbengtsona iežas identitehta, davviriikkaid kolonialismma ja otnábeaivvi sámi dili gaskkas. (Govva: Irmelin Klemetzen, Ságat)

Dát smiehtamuš ja ákkastallan doalvu ge jurdaga ovtta eará Colbengtson dáiddabargui, mii lei Buvvda/Bådådjo čájáhusa diibmá go Bodø lei eurohpalaš kulturoaivegávpot; namalassii “Inbetween Colonization” (koloniserema bahkadasas). Das dáiddár lea arkiivogovaid vuodul mat leat váldon gaskkas 1880 ja 1920, ráhkadan anonyma álgoálbmotovddasteaddjiid, geat man nu láhkai leat váikkuhuvvon koloniseremii. Barggu ulbmil lea čájehit oktavuođa iežas identitehta, davviriikkaid kolonialismma ja otnábeaivvi dili gaskkas.

– Čájáhus guoddá min muitalusaid dálá birashástalusaid hárrái, maid sihke luonddu loaktin ja dálkkádatrivedamat buktet, dadjet sámi kuráhtorat Arctic highway-čájáhusa birra.

Mátki Frislándii 2024

Dálvet 2024 bovdii Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiidsearvi miellahtuidis fágamátkái Frislándii. Geassemánu vuosttaš vahku (4.–9.6.24) de girdileimmet, ja seamma beaivvi seaivvuimet Amsterdammas. De leimmet ge Nederlánddas ja das de ruovdemáđija mielde Heerenveenii ja das bussiin Leeuwardemii, mii lea oaivegávpot Frislánddas. Ruovttoluotta mátkkošteimmet Groningena bokte Amsterdammii.

Frislánddas lea fylkastáhtus Nederlánddas, ja doppe gullo frisagiella váldogiellan mas lea maid almmolaš stáhtus. Eanas frisaálbmogis hupmet gielaset ja bealli sis lohket dan, muhto dušše unnit oassi čáallet. Eatnasat fylkka birrasiid 650 000 olbmuin ipmirdit frisagiella, mii mearkkaša ahte frisagiella gullo beaivválaččat buot oktavuodain Frislánddas. Nederlánddas lea dán gielas nubbin giella stáhtus. Dutch lea riikka váldogiella. Frislánddas lea iežas leavga seamma go mis ge lea.

Frisagiella lea álgoálggus mearraguovllugiella suluin nuoris gaskal Nederlándda, Duiska ja Dánmárkku gátti ja Englándda. Dán áiggi gullo frisagiella hárvе Dánmárkkus. Mun muitán Dánmárkku frisaálbmoga bealušteddjiid muhtun mu vuosttaš nuorravuodas unnitálbmotsemináras Odense gávpogis 1969. Dalle goit en bealuštedje sihke gielaset ja iežaset unnitálbmogin Dánmárkkus.

Vuosttaš beaivi golihii mis Fryske Akademias, mii lea Frislándda akademalaš dutkanguovddáš ja doaimmaha sihke vuođđu- ja geavahandutkama frisa giella, historjjá ja kultuvrra birra sin servodagas. Sis lea earenoamáš čehppodat (ekspertise) dán golmma vuođuin: Giella ja mánggagielatvuotta, álbmot ja sin biras frisa giella, kultuvrra, historjjá ja servodaga ektui, lassin historjjá ja historjjá árbbi hárrái.

Frisagielas leat dialeavttat ja muhtun dáin lea Tershelling sullos, mii lea sierra suohkan oarje Frislánddas. Dakkár gielladilálašvuodas lea mánggagielalášvuoda čehppodagas ávki go doppe leat geahččaladdan ja lihkostuvvan golmma gielat oahpuin skuvllas.

Fryske Akademias muiteledje mot sii leat lihkostuvvan giellaoahpuiguin sin mánggagielatvuodas. EU ruhta-deapmi lea leamaš mángga dáfus eaktun sin dutkandoaimmaid lihkostuvvamii.

Sii čujuhit ahte lea mearkkašahtti mot frisagiella lea olahan kulturgiellan nugo ovdamearkka dihte go Shakespeare barggut leat jorgaluvvon sin gillii. Ja sin čállit mitalit girjjiideasetguin mii ja mot áššit orrot manname Frislánddas ja muđui máilmmis. Muhtun girjjit leat čállon sin gillii ja earát fas leat jorgaluvvon eará gielain.

Frisa álbmot ráhkista teáhtera ja sin teáhtherhistorjá álgá juo 1860-jagiin. Frisagiella lea ožžon saji kulturdoaimmain nugo filmmain, musihkas, mediain ja falástallamis. Min joavkku oahpisteaddji Tjallien Kalsbeek lei finadan Guovdageainnus Liet internasjonál 2017 festivála oktavuodas.

Ovddabealde gurut: Máret M.E. Murud, Johan Klemt Kalstad, Máret Guttorm, Trond Are Anti, Hans Petter Boyne, Máret Sára, John Trygve Solbakk ja ofelaš Tjallien Kalsbeek.

Mánábealde, gurut: Golbma vuosttas olbmo leat logaldallit Frisa Akademiijas, ja de John Henrik Eira, Kirsten A.G. Eira, Liv Tone Boine, Svein Nordsletta, Májjá Solbakk, Arnulf Soleng ja Lene Antonsen.

Diedalašvuohta ja vuoigŋalašvuohta sallalagaid

Girjeárvoštallan: Siiddaid Sápmi (DAT OS 2024)

Siiddaid Sápmi girji hástala lohkki jurddašit dološ, dálá ja boahhteáiggi Sámi dilis. Dát modeardna antologiija gáibida lohkkis buot fuomášumi, muhto leago Sámi njunuš idealisttaid čállosat seamma čábbá ja geasuheaddji go girjii olggoš?

GIRJII OLGGOŠ LEA *Outi Pieski* illustrašuvdna, mas lea govaš dan dáidagis mii galgá Norgga ođđa ráđdehuseguovllu činahit, maŋŋá go vuittii almmolaš dáidda-gilvvu. Siste lea vuosttaš illustrašuvdna dološ siiddaid kárta, ráhkaduvvon Keviselie, *Hans Ragnar Mathisen* Sámi Atlasii (1996) Samuli Aikio dieđuid vuodul. Siiddaid Sápmi váldá duođaš iežas bajilčállaga, ja vuosttaš oasis girjjis leat čállosat ollu siidadoahpaga birra sihke historjjálaččat ja mo dan sáhtá boahhteáiggi bidjat vuodđun. Nuppi oasis girjjis lea vuoigŋalašvuohta guovddáži. Goalmmát oasis lea árbediehtu ja gullevašvuohta, njealját ja maŋimuš oasis lea fáddá bajásgeassin ja servodathuksen.

GIRJII REDAKTEVRRÁ GUOVTTOS *Fierranjot Kirste Rauna* (*Kuokkanen*) ja *Doavtter-Aino Aura Pieski*. leaba addán stuora friddjavuođa alcceseaskka ja čállide guhkkodaga ja šaŋŋera hárrái. Dáppe leat diedalaš čállosat, divttat, eamiálbmotfilosofija, transkriberejuvvon jearahallamat, eallinvásáhusat ja vel muiosátni lea roahkkasan girjái. Gažaldat lea ahte doaibmá go dát, vuoi leago friddjavuohta čuohcan dasa ahte

man oadjebas lohkki lea das ahte mii sáhtá ain bohcihit girjjis? Boađus lea gal nu ahte dat lasiha veahá gáibádusa lohkkis, go lohkki dattege liiko diehtit maid sáhtá vuordit, muhto seammás de govvida dát šaŋŋerfriddjavuohta bures dan maid prošeakta ja redaktevrrat háliidit: Kollektiivva vuoigŋa ja jurdagiid váldit vuhtii.

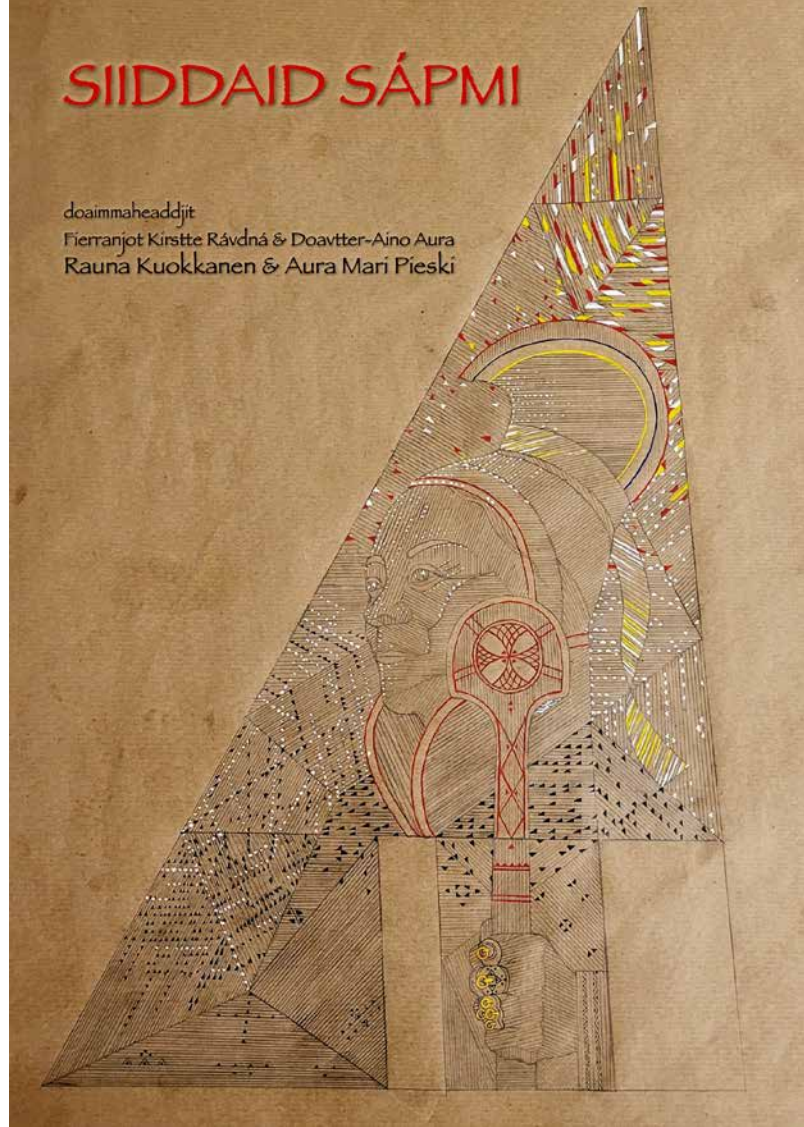
ČÁLLIT LEAT SÁMI njunuš idealisttat, geaid earret eará leat oaidnán *Ellos Deatnu* lihkadusas numo ieža redaktevrra guovttos *Fierranjot Kirste Rauna* (*Kuokkanen*) ja *Doavtter-Aino Aura Pieski*. Gáimmešguovttos *Beaska Niillas* ja *Jalvvi Niillas* čálliba guktot dan nuppi oasis. Vaikko čállit leat eanaš Deatnogátte olbmot de lihká jáhkán dát lohkaš heive olbmuid miehtá Sámi – go dat lea idealisttat ja servodathuksejeddjit geat digaštallet historjjá, boahhteáiggi ja dekolonialismma. Okta čállit, *Doavttir Piera Suvi* (*West*) čállá ná: “Mun geahčan kolonialismma juohke beaivve čalmmis čalbmái. Dat hoigá iežas njivláš njuokčama mu čoddagii (...) Mun gárttan buorástahttit kolonialismma juohke beaivve, iskan leat šiega, oaidnemeahttun amas fuomášit mu.”

SIIDDAID SÁPMI OKTASAŠ vuoigŋa lea maid oidnošis go geahččá ahte namat eai leat biddjon das, ahte gii lea čállán maid álggogeahčen girjji, fertet geahččat bajilčállagiin mii geasuhivčče ja de välljet guđe siidui manat. Dát lea diehttelas hui diđolaš dahkku redak-

SIIDDAID SÁPMI

doaimmaheaddjit

Fierranjot Kirstte Rávdná & Doavtter-Aino Aura
Rauna Kuokkanen & Aura Mari Pieski

tevrain, ja bealistan nagodan dainna eallit vaikko iežan dáfus háliidivččen oaidnit ahte guđe girječálli lea čállán maid.

GIRJJIS LEA NU ollu sisdoallu, ja juohke fáddá lea dehálaš. Mun gessojin eandalii dan vuoiŋnalašvuoda oassái girjjis, gos lea čálus maid *Jalvvi Niillas* ja *Fierranjot Kirste Rauna (Kuokkanen)* Sámi vuoiŋnalašvuhta – osku vai eallinvuohki. Dát ártihkkal govvida dán girjji vuodđojurdaga, gos dieđalašvuhta ja vuoiŋnalašvuhta deaivvadeaba, ja čálus evttoha mo vuoiŋnalašvuhta doaibmá ja sáhttá doaibmat sámi servodagas. *Jalvvi Niillasa* divtta “Lahkonit” lean jo mángii ollen lohkat.

MASÁ JUOHKE ČÁLLOSIS lea maiddái gáldolistu, mas čálli čujuha gos son lea viežžan iežas jurdagiid. Dát lea mu mielas hui vuogas, go dat lokte girjji go sáhttá čujuhit viidásot lohkamii, dađi mielde ahte guđe fáddá lea lohkki miela mielde. Redaktevra *Fierranjot Kirste Rauna (Kuokkanen)* lea ieš čállán muhtin daid dehálemos artihkkaliin dán girjjis, ja ávžžuhan sin geat áigot dušše oasáziid lohkat, áinnas goit su čállošiid lohkat go sus leat hui konkrehta árvalusat ja movttiidahtti ideologiija mii lea miellagiddevaš sámi lohkki.

GIRJI LEA DEKOLONIÁLA prošeakta juo iešalddis, ja ruhtaduvvon maid das ahte galgá guorahallat siidda doahpaga ja sisdoalu. Nu leat čállit ja earát siidda-

stallan guđetge báikkiin davvisámis ja dat lea maid dehálaš oassi dán prošeavttas mii dál lea girjin ilbman.

DAT BOAHTTEÁIGI MASA siiddaid Sápmi čujuha lea huksenláhkái, seammá go Outi Pieski dáidaga leat huksemin nu ahte lea gárvvis muhtin jagiid siste. Dát girji sáhttá lea buorre rustet sidjiide geat idealismma ja jurdagiid háliidit bidjat vuodđun dan sadjái go buhtis pragmatismma máilmmis eallit. Munnje bohte dievva ođđa jurdagat ja lean ávuin lohkan dán, ávžžuhan sakka earáid ge lohkat dán girjji – sisdoallu lea seamma geasuheaddji go dan čáppa dáiddalaš olggoš.

ODDA MÁNÁIDGIRJJIT

Mánáidgirji sáme- ja dárogillii

MEPUSA JA ADOLF SUHTADEABA

EIVOR MEISLER JA LIV TONE BOINE

Adolffas lea guolggat fas šaddan, maŋŋá loavkašuhtti doarruma mas vuoittahalai Kamikaze-vehkii. Mepusa gohčču su fas álgit sáhpániid bivdit. Muhto Adolfa suhtá ja váivašuvvá, ja de mearrida vuolgit ovdeš skihpáriid lusa gávpogii.

ISBN 978-82 8263-547-9

Adolf har fått pelsen tilbake, etter den ydmykende kampen han tapte mot Kamikazepatroljen. Mepusa beordrer han ut for å fange mus igjen. Men Adolf blir så sint og lei seg at han stikker til kompisene i byen.

ISBN 978-82 8263-552-3

www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

OĐĐA MÁNÁIDGIRJJIT

MATTIAS MUOHTARIĐUS

JØRGEN ULRIKSEN

Mattias lea 12 jahkásaš, dáidá leat vehá earálágan go eanaš su ahkásaččat. Lea várra dainna go son ja su olbmuid árgabeaivi lea vehá earálágan. Mattias liiko leat skuvlagánda, muhto son liiko seamma bures bargguide mat leat sis geat barget bohccuiguin.

Go Mattias oažžu áhčis čearpmaha skeanġan go deavdá 12 jagi, de gal earáhuvvá su árgabeaivi. Ii lean gal ráhkkanan dáhpáhusaide maid soai ođđa skihpáriin galggaiga fargga vásihit, váralaš muohtariđu. Buot maid Mattias lei oahppan áhčis, eatnis ja čeazis lei dál ávkin sutnje, muhto ii dattege doarvá.

ISBN 978-82-8263-571-4

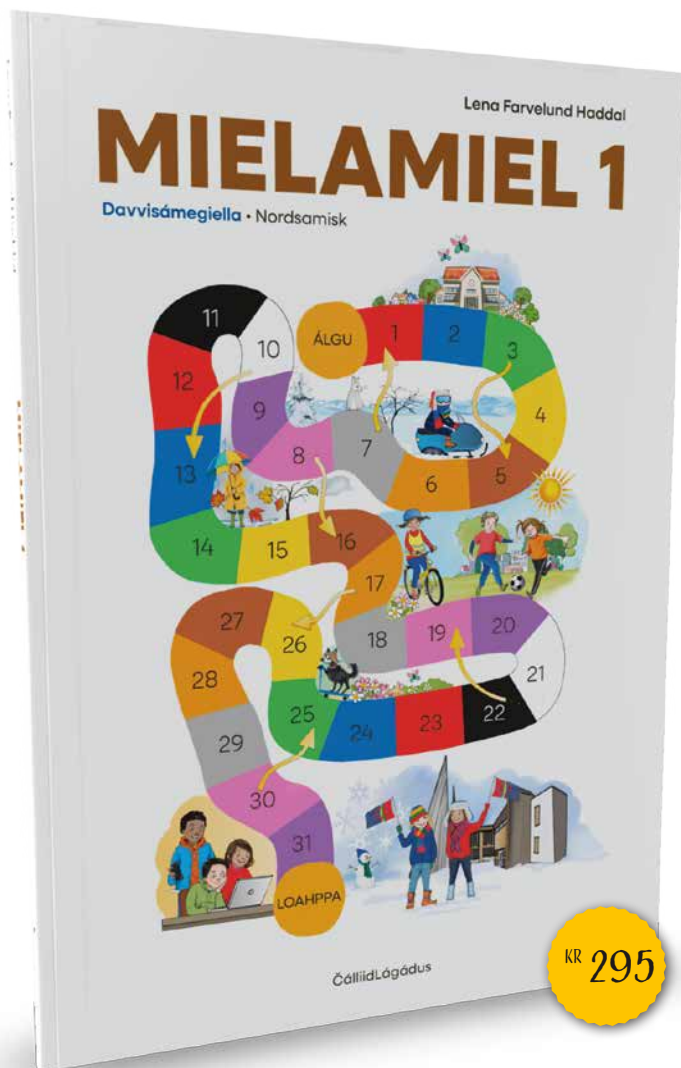

www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org

ODDA OAHPPONEAVVU

**Vuostts girji golmma girjiis,
2025 odda skuvlajahkái ilbmet vel guokte girji.**

MIELAMIEL 1

LENA FARVELUND HADDAL

Mielamiel 1 fállá ohppiide beassat iluin sámástit jo álggu rájes. Oahppit ohppet ja váldet atnui sámegiela sániid ja dajaldagaid iešgudetlágan bargovugiid bokte go besset bargat mielamiel fáttáiguin. Oahppogirji gokčá oahppoplána ML20S sámegiella 3, dássi 1.

Mielamiel 1 gir elevene gleden av å snakke samisk fra første stund. Elevene lærer og tar i bruk samiske ord og uttrykk gjennom ulike arbeidsmetoder når de får jobbe med temaer de liker. Læreboka er i tråd med LK20S samisk 3, nivå 1.

ISBN 978-82-8263-572-1

www.lagadus.no

GÁVPI
www.gavpi.org